

ZAVEZNIŠKI LETALCI

V CERKVENJAŠKI ZGODOVINI

ZAVEZNIŠKI LETALCI V CERKVENJAŠKI ZGODOVINI

Slovenskogiški forum

2005

Uredniški odbor:

Marjan Žmavc, mag. Ciril Paluc, mag. Marjan Toš, Edvard Pukšič, dr. Bernard Rajh, Mirko Žmavc, prof..

Uredil:

Marjan Žmavc

Izid knjižice so omogočili:

Impol Slovenska Bistrica, Kovinoplastika Lož, Mariborski vodovod, Nova KBM d.d., Zavarovalnica Maribor, Tomana Cerkevjak, Gostišče pri Antonu, Cvetličarna Vrtnica, Občina Cerkevjak, Radenska Radenci, OŠ Cerkevjak – Sv. Andraž, Mikro plus Polo Maribor, KBM Infond d.o.o. Maribor, Mariborska borzno posredniška hiša d.o.o. Maribor, KIA Potočnik s.p. Maribor.

*CIP-Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor
940.53(497.4 Cerkevjak)"1944"(082)*

*ZAVEZNIŠKI letalci v cerkevjaški zgodovini/
[avtorji prispevkov Ciril Paluc ...[et al.];
urednik Marjan Žmavc]. – Cerkevjak:
Slovenskogoriški forum, 2005*

*ISBN 961-90917-1-X
1. Žmavc, Marjan, 1959-
COBISS.SI-ID 54930433*

Za vsebino posameznih prispevkov so odgovorni avtorji.

ZAVEZNIŠKIM LETALCEM

Pričujoča knjižica je nastala na pobudo civilnega združenja Slovenskogoriški forum Cerkevjak ob 60. letnici konca 2. svetovne vojne. Avtorji prispevkov v publikaciji želimo podrobneje predstaviti oziroma osvetliti nekatera manj znana dejstva o strmoglavljenju zavezniškega – ameriškega bombnika Liberator B-24 na Vanetini 19. 3. 1944. Med starejšimi Cerkevjačani se je ta zgodba mnogokrat ponavljala, ko je pogovor nanesel na vojne dogodke. Tudi nekateri deli tega letala so se ohranili vse do danes. Naši občani, ki se še živo spominjajo dogodka na »jožefovo« leta 1944, so nam dali izjave, tako kot so sami doživljali padec tega za njih velikega letala, ki so ga do takrat lahko opazovali le visoko na nebu, ko je v velikih skupinah letelo preko našega kraja. S koristnimi informacijami nam je veliko pomagala tudi Donita Morrison Troglio, hči umrlega kopilota Donalda S. Morrisona. Žal o ostalih članih posadke nismo imeli na voljo toliko podatkov, kar pa seveda ne zmanjšuje njihove vloge.

V združenju Slovenskogoriški forum se zavedamo, da je to le eden izmed številnih dogodkov iz 2. svetovne vojne, ki je tudi v našem kraju pustila globoke sledi, vendar je šele po 60-ih letih doživel širšo publiciteto. Upamo, da smo s to knjižico prispevali kamenček v mozaik spominskih slovesnosti ob obletnici konca 2. svetovne vojne.

Urednik

ORIS NEMŠKE OKUPACIJE IN RAZMER V LETIH 1941–1945

Mag. Marjan Toš

Območje današnje Občine Cerkvenjak je med 2. svetovno vojno (1941–1945) spadalo v tisti del okupirane Slovenije, ki so ga zasedli Nemci in v njem uvedli do podrobnosti izgrajen nacistični okupacijski sistem. Ob napadu nemških enot na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 je bil odpor jugoslovanske vojske šibak, obrambna linija v Pesniški dolini praktično ni nudila nikakršnega odpora, tako da je nemška vojska z lahkoto zasedla celotne Slovenske gorice. Že 9. aprila 1941 je bilo zasedeno širše mariborsko območje, Maribor pa je postal vojaški in policijski center ter sedež civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Civilno oblast v tem delu okupirane Slovenije, kamor je sodilo tudi cerkvenjaško območje, so takoj prevzeli domači kulturbundovci, v veliko pomoč pa so jim bili tudi avstrijski nacisti, ki so bili člani Hitlerjeve nacistične stranke NSDAP. V začetku okupacije so nemške oblasti sicer prevzele starojugoslovansko upravno-politično organizacijo, vendar so v občinskih pisarnah namestili svoje ljudi ter postavili sebi zveste župane in uradnike, zlasti iz vrst članov Kulturbunda.¹ Okupatorjeva upravna tvorba Spodnja Štajerska, ki je zajemala tudi šest gorenjskih občin, ki so jih nacisti leta 1941 predvsem iz gospodarskih razlogov priključili k Štajerski, ter 10–15 kilometrov širok pas Dolenjske, in sicer južno od Save med Radečami in Dobovo, ki so ga priključili predvsem iz narodnopolitičnih razlogov, je merila okoli 6863 km². Na tem ozemlju je po podatkih ljudskega štetja iz leta 1931 živelo 568.215 prebivalcev. Nemška okupacija spomladi 1941 je pomenila za slovenski narod največje zlo, ki lahko doleti kak narod. Z njo so se v veliki meri uresničile nemške namere, ki so bile ravno do slovenske Štajerske in Mežiške doline najmočnejše. Med obema svetovnima vojnama v 20. stoletju so jih izražali mnogi nemški publicisti in celo znanstveniki. Nemški publicisti so zahtevali priključitev ozemlja do t. i. »vitanjske

¹ Marjan Toš, Mozaik bližnje preteklosti Občine Pesnica, rokopis, 2005.

črte« ali kar vse slovenske Štajerske Avstriji oziroma Nemčiji in te zahteve utemeljevali z izmišljenimi ali ponarejenimi dokazi. Ker niso mogli dokazati, da bi tam tvorili večino prebivalstva Nemci, so uporabljali t. i. »vindišarsko teorijo« in trdili, da v slovenski Štajerski večine prebivalstva ne tvorijo Slovenci, temveč vindišarji ali Wendi, ki sicer govorijo slovenskemu jeziku podobno narečje, vendar so bolj povezani z nemštvom in tudi čutijo nemško. Z nacistično zasedbo Avstrije leta 1938 so te zahteve postale uradna stališča nemških nacističnih uradov v Gradcu in Celovcu. V tem smislu je že nekaj let pred aprilsko okupacijo 1941 delovala okrepljena propaganda, ki je bila občutna tudi v Slovenskih goricah. Širila se je tudi na cerkvenjaškem območju, ki je bilo socialno dokaj šibko, z velikim številom viničarjev in z mnogimi sezonskimi delavci, ki so odhajali na delo v nemški rajh, od koder so prinašali novice o socialnem in gospodarskem blagostanju, predvsem pa o veliki urejenosti nacistične države.

Današnja podoba Cerkevna

Zračni posnetek Cerkevna

Socialne razmere na podeželju so bile za takšno propagando naravnost ugodne, saj so ljudje živeli slabo, še zlasti viničarji in mali kmetje. Nasploh so bili v času med obema svetovnjima vojnama viničarski odnosi največji socialni problem celotnih Slovenskih goric. Viničarji so bili hudo razočarani, ker se tudi z novo državo SHS (kasnejša Kraljevina Jugoslavija) njihove nevzdržne življenjske razmere niso izboljšale. Te razmere so spretno izkoriščale tudi nemške obveščevalne službe, ki so stopnjevale svoje obveščevalno delo v okviru priprav na zasedbo slovenske Štajerske. Obveščevalne in druge priprave so bile zelo načrtne in temeljite. Prihajajoča vojna je konec 30-ih let prejšnjega stoletja dobesedno visela v zraku, ljudje so slutili nevarnost svetovnega vojaškega spopada.² Nemški pritisk se je nenehno stopnjeval in naraščal in že kmalu po napadu nacistične Nemčije na Poljsko, septembra 1939, so vojaški obvezniki starojugoslovanske kraljeve vojske začeli odhajati na vojaške vaje. V prvih aprilskih dneh 1941 je Jugoslavija izvedla počasno mobilizacijo. Vpoklicani so bili vsi moški od 17. do 55. leta starosti. Javna objava splošne mobilizacije je po nemškem napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 sledila šele 7. aprila 1941. Vlada je namreč do zadnjega računala na to, da do vojne ne bo prišlo, razen tega pa z njo tudi ni hotela izzivati Nemcev. Mobilizacija je bila slabo izvedena, v Slovenskih goricah je vladala splošna zmešnjava. Pozivi so bili napačni, zato vojaki niso našli svojih enot (uspešno je bilo delo pete kolone oziroma nemških obveščevalcev). Oskrba jugoslovanskih mobilizirancev je bila slaba, borbena morala pa nizka. Nemška letala so po Slovenskih goricah trosila letake, na katerih je pisalo: »Spodnještajerci! Führer velikega rajha vam prinaša prostost, nov red in blaginjo. Ostanite na svojih mestih. Jamčimo vam osebno svobodo in nedotakljivost imetja«.³

Napad nemških enot na Jugoslavijo je potekal brez zapletov in tudi v Slovenskih goricah so se vojaške operacije odvijale po vnaprej pripravljenih načrtih. Že 7. aprila 1941 so Nemci zasedli ozemlje na črti Kapela–Sv. Trije kralji v Slovenskih goricah–Lenart. Sprejem nemškega vojaštva je bil v cerkvenjaških goricah relativno hladen, prihajajoča oblast je naletela na precejšnje odobravanje predvsem med socialno šibkimi

² Marjan Toš, Nemška okupacija in žrtve vojne 1941–1945 na cerkvenjaškem območju, v: Podobe kraja, Zbornik

Občine Cerkevjak, Cerkevjak 2001, 186.

³ Ibid.

sloji. Po relativno hitri in dokaj mirni nemški zasedbi Slovenskih gor in s tem seveda tudi cerkvenjaškega območja so Nemci relativno hitro vzpostavili svojo oblast. Cerkevjaško območje so vključili pod okraj Ptuj. Nemška okupacijska oblast je razpustila občinske odbore in odstranila slovenske župane. Že 14. aprila 1941 je v Maribor prispel nov šef civilne uprave, štajerski pokrajinski vodja (Gauleiter) in državni namestnik (Reichsstathaler) dr. Sigfried Uiberreither s svojim delovnim štabom. Začelo se je obdobje nacistične raznarodovalne politike, ki ni zaobšla nobenega dela okupirane slovenske Štajerske. Za ta del okupirane Slovenije so Nemci predvideli najbolj popolno in v najkrajšem času izvedeno raznarodovanje. To politiko so začeli nadvse dosledno izvajati.

Priključitev slovenske Štajerske nemškemu rajhu, ki so jo časovno povezali s predvideno priključitvijo Gorenjske, so dvakrat začasno odložili iz osebnih razlogov, tretjič zaradi moči narodnoosvobodilnega gibanja in bojov na Gorenjskem, nato pa zaradi poleta osvobodilnega gibanja spomladi 1942 v obeh pokrajinah o njej niso niti več razpravljali. Popolno in na kratek rok predvideno ponemčenje dežele bi dejansko pomenilo uničenje slovenskega naroda kot etnične celote.⁴ Fašistična okupacija pomeni v tistem delu Slovenije, ki ga je po aprilski vojni 1941 zasedla Nemčija, veliko zarezo, dosti večjo kot v večini drugih pokrajin nekdanje Jugoslavije. Drugače kot na italijanskem zasedbenem območju je nemški okupator iz že omenjenih razlogov popolnoma odstranil ves dotedanji jugoslovanski upravni aparat in ga zamenjal s svojim, spremenil upravno-politično razdelitev zasedenega območja in tudi pri tem upošteval svoje narodno-politične interese, uničil je vse slovenske politične, kulturne, gospodarske, strokovne, cerkvene in druge organizacije, društva in ustanove. Na ruševinah vsega slovenskega je začel graditi svoj natančno preudarjeni raznarodovalni sistem, ki naj bi zajel vse prebivalstvo.⁵

Šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither je že 16. aprila 1941 izdal odredbo, s katero je za »vsa društva, organizacije in združbe na Spodnjem Štajerskem« določil posebnega

⁴ Tone Ferenc - Milan Ževart, Nekateri značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega

boja in revolucije na slovenskem Štajerskem, ČZN, 1-2, 1979, 450.

⁵ Ibid., 451.

ukinitvenega komisarja. Odredil je, da morajo citirana združenja takoj prenehati z delom, razen če ukinitveni komisar ne določi drugače. Ukinitveni komisar je razpolagal tudi s premoženjem razpuščenih društev in organizacij. Zoper njegove ukrepe ni bil možen ugovor. Funkcijo ukinitvenega komisarja so dodelili Maxu Hrubbyju, pokrajinskemu blagajniku

(Gauschatzmeister) Hitlerjeve nacistične stranke NSDAP. Hraby je že dva dni po imenovanju izdal »kratke smernice za politične komisarje«, da naj se takoj imenujejo pooblaščenci ukinitvenega komisarja, ki bi se morali najkasneje do 15. septembra 1941 javiti na sedežu njegovega urada v Mariboru, Wielandgasse 11.⁶ Političnim komisarjem je bilo naročeno, da takoj zaplenijo premoženje društev in organizacij, ki ga je okupator v glavnem namenil t. i. »izgradnji Spodnje Štajerske«. Če so društva oz. organizacije razpolagale s poslopji, se vanje ni smel nihče vseliti, ker jih je oblast predvidela za urade Štajerske domovinske zveze. Ukinjanje in razpuščanje društev je potekalo zelo počasi, za kar je bilo več vzrokov. Prepisi registrov društev in organizacij so prihajali na sedež ukinitvenega komisarja z velikimi zamudami. Seznami članov in funkcionarjev društev so bili marsikje uničeni ali skriti. Da so društva dokumentacijo uničevala ali so jo skrivali društveni funkcionarji, je povsem razumljivo, saj so bila nekatera društva politično in narodnostno izpostavljena, njihovo članstvo pa v nevarnosti pred okupatorjevimi represijami.⁷

Glavno vlogo pri ponemčenju Slovencev na slovenskem Štajerskem so nacisti namenili Štajerski domovinski zvezi (Steirischer Heimatbund), ki je bila ustanovljena kot društvo s posebno odredbo šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja 10. maja 1941. Bila je edina dovoljena politična organizacija na slovenskem Štajerskem v času nacistične okupacije. Po nekaj letih naj bi postopoma prerasla v nacistično stranko NSDAP. Njena dejavnost je zajemala celotno območje šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Organizacijsko je bila Štajerska domovinska zveza povsem podobna NSDAP, tudi v njej so nacisti

⁶ Metka Vrbnjak, Ukinitve slovenskega društvenega življenja v Cerkvenjaku leta 1941, v: Podobe kraja, Zbornik

Občine Cerkvenjak, Cerkvenjak 2001, 197.

⁷ Ibid. Gradivo ukinitvenega komisarja hrani mariborski Pokrajinski arhiv in je nadvse dragocen vir za proučevanje dogajanja med 2. svetovno vojno na slovenskem Štajerskem.

uveljavili t. i. »Führerprinzip«, kar je pomenilo, da so zvezni in okrožni vodje krajevnih skupin bili edini dajalci odredb za vso organizacijo na njihovem območju.⁸ V okviru okrožij so bile ustanovljene krajevne skupine Štajerske domovinske zveze, ki so se teritorialno večinoma pokrivale z občinami. Cerkvenjaška krajevna skupina Štajerske domovinske zveze je imela 3 celice in 22 blokov. S članstvom v tej organizaciji je bilo tesno povezano vprašanje državljanstva. Nemško državljanstvo so dobili vsi člani Štajerske domovinske zveze, ki so imeli 14. aprila 1941 stalno bivališče na ozemlju Spodnje Štajerske. Prijave za vpis v Štajersko domovinsko zvezo so zbirali že maja 1941, vpis pa je bil tudi v cerkvenjaških goricah velik, saj je akcijo spremljala odlična propaganda. Na podlagi posebnega mnjenja sprejemne komisije so začeli izdajati dve vrste izkaznic Štajerske domovinske zveze: rdeče so dobili predvsem člani Kulturbunda (maja 1941 je bila organizacija Kulturbund kot celota sprejeta v Štajersko domovinsko zvezo), zelene pa velika večina ostalega prebivalstva in so veljale kot nekakšno nemško državljanstvo do preklica. Tisti, ki niso izpolnjevali pogojev (zaradi slabe politične in rasne ocene), so postali zaščitenci nemškega rajha brez vseh pravic. Državljanstvo do preklica je dobila večina Slovencev na Spodnjem Štajerskem; dali so izjavo, da pripadajo prebivalstvu, ki je zvesto domovini. V občini Cerkvenjak je bilo 11 stalnih nemških državljanov, 2377 državljanov na preklic in 2 osebi brez državljanstva. V nacistični stranki NSDAP so bili štirje člani.⁹ Rdeče in zelene izkaznice Štajerske domovinske zveze so bile tudi edine osebne izkaznice, ki so jih nacisti uvedli med okupacijo na slovenskem Štajerskem. Nadvse velikopotezna je bila Štajerska domovinska zveza tudi pri prirejanju jezikovnih tečajev, s katerimi naj bi ponemčili odrasle. V okviru omenjene organizacije so Nemci organizirali tudi vermanšaft (Wehrmannschaft) kot polvojaško formacijo. Njegovo vodilno jedro so bili domači in priseljeni Nemci, medtem ko so bili Slovenci v veliki meri vanj včlanjeni prisilno. V vermanšaftu so bili za orožje sposobni moški, ki so bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo z nalogo, da jih vojaško izobrazijo in ponemčijo. Do sredine leta 1942 so v vermanšaft na Spodnjem Štajerskem

⁸ Marjan Toš, Mozaik bližnje preteklosti Občine Pesnica, rokopis, 2005.

⁹ Marjan Toš, Nemška okupacija in žrtve vojne 1941–1945 na cerkvenjaškem območju, v: Podobe kraja, Zbornik Občine Cerkvenjak, Cerkvenjak 2001, 188.

vključili 84.700 moških. Nosili so rjave uniforme, podobno kot pripadniki SA (Sturmabteilung), le z drugačnimi čepicami in znaki. Vojaško, politično in jezikovno so Nemci verjame izobraževali navadno ob dela prostih dnevih. Vermanšaft so organizirali po teritorialnem načelu v okviru okrožij Štajerske domovinske zveze; v vsakem okrožju sta bila po dva ali en štandart, ki se je delil na šturmbane in ti v šturme. Velike težave so bile zaradi neznanja nemščine; vojaško in politično izobraževanje vermanov je potekalo ob apelih, ki so se jim mnogi skušali izogniti. Apeli so bili običajno dvakrat tedensko, ponekod pa samo enkrat (običajno ob nedeljah). Vermanšaft je predstavljal polvojaško formacijo (pomožno policijo) in ni bil nikoli del rednih nemških oboroženih sil.¹⁰ Kot zanimivost velja poudariti, da so enote vermanšafta že septembra 1941 na slovenskem Štajerskem začele sodelovati v akcijah proti narodnoosvobodilnemu gibanju, kar prvotno ni bilo predvideno.

V začetnem obdobju nemške okupacije so ljudi najbolj prizadele obsežne aretacije in mučenja političnih jetnikov v okupatorjevih zaporih ter pošiljanje v koncentracijska taborišča. Veliko strahu in zla med slovenskim prebivalstvom so povzročale brezobzirne nacistične zasliševalne metode in postopki, ki so temeljili na hudem mučenju ljudi. Nevarnost izгона, ki so ga nacisti uvrščali med temeljne raznarodovalne ukrepe, je v prvem letu okupacije visela nad vsakim tretjim Slovincem, ki je živel na nemškem okupacijskem območju. Nacisti so nameravali izgnati od 220.000–260.000 Slovencev. Med izgnanimi je bilo največ izobražencev, med njimi veliko duhovnikov. Med prvimi izgnanci spomladi in poleti 1941 so bile tudi zavedne slovenske cerkvenjaške družine. Skupno je nemškemu okupatorju v vsem obdobju vojne uspelo iz bivše Dravske banovine izgnati okoli 80.000 Slovencev. Izgnancem, ki so jih nacisti deportirali v Nemčijo, Srbijo in NDH so zaplenili premoženje.¹¹ Ena od oblik okupatorjevega nasilja, ki so posredno ali neposredno najbolj množično prizadele slovensko prebivalstvo, je bila od julija 1942 dalje prisilna mobilizacija v nemško vojsko, kamor so nacisti do konca vojne spravili okoli 37.000 slovenskih moških in fantov s Štajerske in Gorenjske. Približno

¹⁰ Ibid., 189.

¹¹ Marjan Žnidarič, Usodna razhajanja, Slovenska pota in stranpota med drugo svetovno vojno, Maribor 2005, 10–11.

8.500 jih je za vedno ostalo na nemških bojiščih.¹² Slovenski fantje v nemških uniformah so se morali bojevati na vseh bojiščih tretjega rajha, od ruskih step na vzhodu do Afrike na jugu, Norveške na severu in Normandije na zahodu. Mnogi od njih so se pozneje kot dezertirji ali vojni ujetniki vključili v partizanske enote. Veliko jih je sodelovalo v prekomorskih brigadah pri sklepnih operacijah za osvoboditev Slovenije spomladi 1945. Sicer pa so nemške okupacijske oblasti vojaško mobilizacijo izvajale postopoma. Odziv je bil velik, saj je bil vsak vojaški obveznik obveščen, da bo, če se ne bo odzval pozivu, po nepotrebnem žrtvoval svojo družino. Ta grožnja je bila zelo učinkovita. Proti koncu vojne, zlasti leta 1945, mobilizacija ni bila več učinkovita.

Nemška okupacija je bila popolna in je pomenila veliko nevarnost slovenskemu narodu, zato je povsem razumljiv odpor, ki se je razvijal tudi v Slovenskih goricah. Ne smemo namreč pozabiti, da je bilo že aprila in maja, zlasti pa bo nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 očitno, da je možno nadaljnjo eksistenco Slovencev kot naroda iskati samo v odporu proti okupatorjem. To je v predgovoru k *Tovarišiji* leta 1967 potrdil tudi Edvard Kocbek, ko je zapisal: »Naša takratna odločitev je bila brez alternative, z ene strani jo je narekoval položaj na smrt obsojenega naroda, z druge strani pa enkratna prilika, da se z radikalno rešitvijo svojega narodnega telesa razbremenimo tudi sledov stoletne nesproščenosti ter se v vsem slovenskem prostoru uresničimo kot moralno in duhovno svoboden, politično suveren ter družbeno pravičen narod.« Vedenje bivših slovenskih politikov in okupatorjevi potujčevalni ukrepi so ustvarili veliko praznega političnega prostora, v katerega je konec aprila 1941 vskočila OF. Njen program in cilji so bili vseslovenski, usmerjeni k skupnemu, nadstrankarskemu projektu, k odporu proti okupatorju za svobodno in združeno Slovenijo. OF je bila odlična priložnost za konsenz vseh političnih taborov na Slovenskem. Žal je bila dediščina politične polarizacije iz obdobja pred vojno že tako usidrana v slovensko politično zavest, da je pretežni del meščanskega političnega tabora ponujeno roko odklonil in s

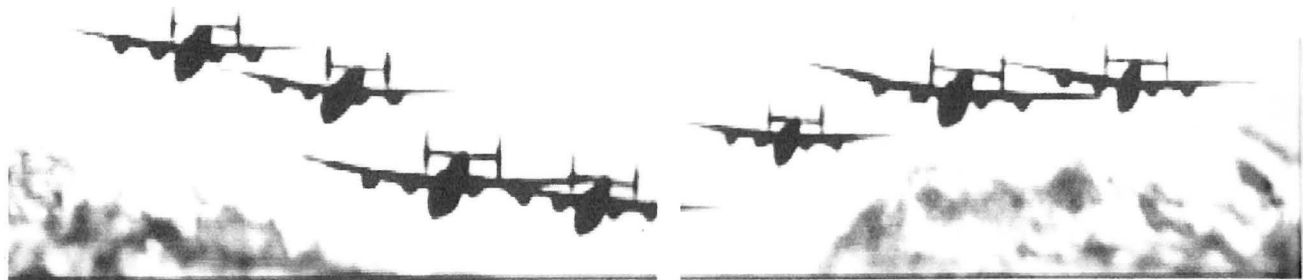
¹² Ibid. Podatki o številu prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko so še vedno deljeni, nekateri ocenjujejo, da jih je bilo veliko več, kot je to doslej navajalo uradno zgodovino pisje. Prav tako še vedno ni znano število padlih, saj jih šele v zadnjem obdobju uvrščamo med žrtve vojne 1941–1945. V osrednjih Slovenskih goricah predstavljajo padli v nemški vojski najvišji delež v skupni strukturi vseh vojnih žrtev 1941–1945. To velja tudi za cerkvenjaško območje.

tem sam omogočil poznejši ekskluzivizem komunistov pri vodenju OF oziroma odpora, ko voditeljem narodnoosvobodilnega gibanja ni šlo več izključno samo za osvoboditev, ampak so veliko bolj razmišljali tudi o novi, drugačni državi, ki jo bodo skušali »oblikovati po lastni podobi«. V tem se kažejo elementi socialne in politične revolucije v osvobodilnem boju.¹³

OF je širila svojo mrežo tudi v Slovenskih goricah. Med prvimi terenskimi odbori na tem območju je bil 4. novembra 1941 ustanovljen odbor OF Cerkvjenjak. Na ustanovnem sestanku v Altovi gostilni v Cerkvjenjaku so sodelovali Jože Kocbek, Klement Liewald, Lojze Štefanič in njegova sestra Slavica, Franček Vršič in Jože Paluc. Po smrti sekretarja KPS za ljutomersko okrožje Štefana Kuharja so se člani odbora OF iz Cerkvjenjaka povezali s ptujsko organizacijo OF. Maja 1942 so se udeleženci ustanovnega sestanka OF iz Cerkvjenjaka udeležili sestanka v trnovskem Bunkerju. Sestajali so se tudi na Pravdičevem skednju v Vitomarcih in v Stanetincih v gozdu blizu Kocbekove domačije. Srečevali so se tudi z Jožetom Lackom in se med drugim pogovarjali o pridobivanju borcev za Slovenskogoriško četo. Na velikonočno nedeljo 1942 so Lojze Štefanič, njegova sestra Slavica in Jože Paluc izobesili slovenske zastave na cerkvenem zvoniku, na kostanju pri vaški tehtnici in eno čez kljukasti križ v župnišču, kjer je imela svoje prostore tudi Štajerska domovinska zveza. 14. julija 1942 je Osojnikova partizanska skupina ubila dva nemška orožnika pri domačiji Antona Fekonje v Stanetincih in sežgala njuno motorno kolo. Tej akciji so takoj sledile aretacije in represivni ukrepi okupacijskih oblasti. Prve Cerkvjenjačane (Anton in Štefanija Fekonja, Jakob Markovič, Marija in Franc Markovič, Ana Šafarič, Frančiška Toplak, Andrej Vršič in Emilija Toplak) so Nemci aretirali že julija 1942, naslednje pa septembra 1942 (Jože Kocbek, Slavica Štefanič, Jože Paluc in Franček Vršič). Lojzeta Štefaniča je gestapo aretiral v Nemčiji, saj je bil pred tem prisilno mobiliziran v nemško vojsko. S temi aretacijami je narodnoosvobodilno gibanje na cerkvjenjaškem območju doživelo močan udarec. Še večji udarec, prelom in kasnejši daljši zaton pa je cerkvjenjaško narodnoosvobodilno gibanje (slonelo je na velikem patriotizmu in narodni zavesti)

¹³ Marjan Žnidarič, Usodna razhajanja, Slovenska pota in stranpota med drugo svetovno vojno, Maribor 2005, 33.

doživelo po uničenju Slovenskogoriške (Lackove) čete 8. avgusta 1942 v Mostju pri Juršincih v Slovenskih goricah. Večjih vojaških spopadov in akcij partizanskih enot praktično do konca vojne ni bilo, izjema je napad patrolje Lackovega odreda januarja 1945 na orožniško postajo v Cerkvenjaku. Konec leta 1943, predvsem pa v letih 1944 in 1945, so na to območje občasno zahajale patrolje Lackovega odreda s Kozjaka. Prihajale so po novince za partizanske enote (med njimi so bili tudi ubežniki iz nemške vojske) iz bližnje Prlekije. Novinci so se morali preko Cerkvenjaka večkrat vračati nazaj v Prlekijo, ker so zaman čakali na kurirje oziroma zveze s partizanskimi enotami na Pohorju in Kozjaku. Ljudje na cerkvenjaškem območju so v tem času pogosto spremljali zračne spopade med nemškimi lovskimi letali in zavezniškimi bombniki, ki so se preko Cerkvenjaka po končanih bombardiranjih ciljev v bližnjem Mariboru in drugih vojaških lokacij vračali v svoja oporišča.

Zavezniške leteče trdnjave

Pri ocenjevanju dogajanj na slovenskem Štajerskem v letih med drugo svetovno vojno namreč ne moremo mimo tretje dimenzije vojne, kot v literaturi običajno imenujemo vojno v zraku. Spopad za prevlado v zraku je bil že od začetka vojne eden odločilnejših dejavnikov dogajanj na kopnem in morju. Uničujoča nemška bombardiranja Varšave, Rotterdama, Beograda, in drugih evropskih mest, predvsem pa znamenita zračna bitka za Anglijo (ki jo je Nemčija izgubila), so zahtevala ogromen krvni davek in neprecenljivo

gmotno škodo. Če je bila v prvih letih nemška Luftwafe gospodarica neba na vseh bojiščih, se je že leta 1942 razmerje sil v zraku odločno obrnilo na stran zaveznikov. Nemško vojno letalstvo je bilo preveč razkrojeno na različnih bojiščih, da bi lahko nudilo učinkoviti odpor in uspešno varovalo nebo nad rajhom. Sprva samo motilni napadi britanskega letalstva so že maja 1942 prešli v širokopotezno strateško in taktično bombardiranje Nemčije, ki ni prenehalo vse do konca vojne.¹⁴ Britanci so bombardirali ponoči, Američani podnevi. Kljub veliki škodi in žrtvam sta nemška morala in nacistična disciplina še dolgo ostali trdni. Po zaslugi okupiranih dežel so nacisti celo uspeli povečati vojno proizvodnjo. To je bil leta 1944 tudi eden od poglavitnih razlogov, zaradi katerega so zavezniki začeli bombardirati okupirane dežele v zahodni Evropi in na Balkanu. Nova faza vojne v zraku se je začela leta 1943, ko so zavezniki s t. i. »casablanško direktivo« sklenili s »progresivnim bombardiranjem oslabiti nemški vojaški, industrijski in ekonomski sistem ter zlomiti moralo nemškega naroda«. Sredi leta 1943 so začeli Američani iz svojih baz v severni Afriki (zlasti iz Libije) in pozneje v južni Italiji ter na Malti napadati sovražnikove cilje v severni Italiji, Avstriji, južni Nemčiji, Jugoslaviji, Bolgariji, Romuniji in na Madžarskem, ki niso bili dosegljivi iz baz v Angliji. To dvojno delovanje z juga in s severozahoda so imenovali "shuttle sistem" bombardiranja. Nemško vojno letalstvo je bilo skoraj povsem razbito, vojaška proizvodnja močno ohromljena, pomembne prometnice pretrgane, pešala pa je tudi protiletalska obramba, ker ji je primanjkovalo usposobljenih ljudi. Konec leta 1943 se je z napredovanjem Britancev in Američanov v Italijo njihovo sredozemsko letalstvo vedno pogosteje pojavljalo tudi nad našim ozemljem, junija 1944 pa so ustanovili Balkanske zračne sile (BAF – Balkan Air Force), ki naj bi operirale predvsem nad Balkanom.¹⁵ Odkar so 1. oktobra 1943 eskadrilje štirimotornikov ameriške 15. zračne flote z letališč okoli Foggie v Italiji prvič odletele na borbene akcije v južno Nemčijo in Avstrijo, se je nad našim ozemljem vse pogosteje pojavljalo na stotine bombnikov B-17 (leteče trdnjave) in B-24 Liberator ob močnem spremstvu lovskih letal. Zavezniki so kmalu spoznali, da so tudi na slovenskem Štajerskem nekatera pomembna prometna vozlišča za vzhodno bojišče

¹⁴ Marjan Žnidarič, Cilj Maribor, Maribor 2004, 6.

¹⁵ Ibid., 8.

in Balkan (na primer Maribor in Zidani Most), pa tudi industrijski objekti na tem območju (Maribor, Strnišče in Celje) se zavezniškim načrtovalcem letalskih napadov niso zdeli nepomembni člen nemškega vojnega stroja. Iz intenzivnosti in načina zavezniških letalskih napadov je mogoče sklepati, da je na slovenskem Štajerskem šlo pretežno, razen nekaj večjih napadov, za pomožne cilje zavezniških letal, ko so se vračala z borbenih akcij v Nemčiji in Avstriji, pa jih iz različnih vzrokov niso uspela do konca izpeljati. Tovor preostalih bomb so med vračanjem v svoje baze vsula na najustreznejše pomožne cilje, za kar je bil Maribor s svojo industrijo in prometni trikot Maribor–Zidani Most–Dobova kot nalašč. Zavezniška bombardiranja iz velikih višin (4.000 in več metrov) pa niso bila posebej natančna in so povzročala veliko smrtnih žrtev med civilnim prebivalstvom. Tudi v Slovenskih goricah. Na primer odvržena bomba v Zgornji Senarski pri Sveti Trojici na njivi Minihihovi. 14. oktobra 1944 sta zaradi posledic eksplozije zavezniške letalske bombe podlegli poškodbam Genovefa in Marija Minihih.¹⁶ Nad slovenskogoriškim nebom so se zavezniški bombniki pogosto spopadali z nemškimi lovci in te zračne boje so domačini spremljali z velikim zanimanjem. To velja tudi za primer, ki mu je bila posvečena okrogla miza v avli cerkvenjanskega doma kulture junija 2004 (ob 60-letnici dogodka) in ta spominska publikacija – namreč strmoglavljenje zavezniškega bombnika 19. marca 1944 na Vanetini pri Cerkvencu. Dogodek je podrobneje predstavljen in opisan v posebnem poglavju in zaokroža zgodovinsko rekonstrukcijo sestrelitve in smrti zavezniških pilotov. Pri tem pa naj zapišem, da je ta sestrelitev bila doslej navedena v številnih publikacijah, umrli zavezniški piloti (do pred kratkim smo vedeli le za imena štirih) pa so tudi na seznamu vojnih žrtev 1941–1945 iz območja Upravne enote Lenart. Žal je bilo zaradi različnih zapisov v preteklosti tudi nekaj netočnih navedb datuma. Omenjal se je namreč 19. maj 1944, in ne 19. marec 1944, ki je dokumentirano potrjen in ustreza resnici.¹⁷ Prav tako so se nekatera letala iz borbenih akcij v Nemčiji in Avstriji preko Slovenskih goric vračala poškodovana. Oktobra 1944 je bilo sestreljeno zavezniško

¹⁶ Marjan Toš, *Žrtve vojne 1941–1945 v osrednjih Slovenskih goricah*, Slovenci v tuji vojski, Celje 2002,

¹⁷ Podobe kraja, Zbornik Občine Cerkevenc, 2001. V knjigi je zaradi tiskarske napake naveden 19. maj in ne 19. marec. Podobno se je zgodilo v krajevnem zborniku iz leta 1964. V občinskem glasilu Zrnje in lenarskih Domačih novicah je bila zadeva glede datuma pojasnjena.

letalo pri Dupleku. Pilote, ki so izskočili s padalom, je veter odnesel proti Voličini, kjer sta jih našla Miloš Čuček in Ivan Fantič. Skrila sta jih v skedenj, potem pa so jih preko kurirske zveze odpeljali na Kozjak.¹⁸ Poznan je tudi primer iz februarja 1945, ko je na Ločičkih travnikih pri Vitomarcih prisilno pristal bombnik, iz katerega so v Sp. Čagoni izskočili trije padalci. Enemu se padalo ni odprlo in je podlegel poškodbam.¹⁹

Bombni napadi so tudi predmet mednarodnega vojnega prava. Po njegovih klasičnih pravilih je namreč dovoljeno bombardirati samo vojaške cilje, kajti 25. člen IV. haaške konvencije strogo prepoveduje bombardiranje nebranjenih mest, vasi, naselij in poslopij. Pravila haaške konvencije še zlasti prepovedujejo bombardiranje objektov, ki služijo zdravstvenim in verskim namenom ali pa imajo posebno kulturno vrednost. Primerov bombardiranja ali poškodovanja takšnih objektov v Slovenskih goricah ni bilo. Kljub temu moramo opozoriti, da so strateška bombardiranja v drugi svetovni vojni, tako zavezniška kot sil osi, vse norme in konvencije brezobzirno kršila, saj je bilo civilno prebivalstvo ponekod podvrženo strahotnim bombnim napadom, ki so zahtevali veliko človeških žrtev in neprecenljivo materialno škodo. Nobenega dvoma ni, da teroristična bombardiranja sodijo med težke vojne zločine, ki so v drugi svetovni vojni dosegli ogromne razsežnosti in prizadeli ljudem veliko gorja. Taki tudi na slovenskem Štajerskem, zlasti Mariboru in njegovim prebivalcem, ki so se zaradi strahu pred zračnimi napadi umikali na varno, na podeželje v Slovenske gorice. O tem pišejo tudi kronisti iz Benedikta²⁰ in nekaterih drugih krajev.

Čeprav so nemške okupacijske oblasti na slovenskem Štajerskem leta 1943 obsežno organizirale protiletalsko obrambo in v ta obrambni sistem vključile precejšnje število prebivalstva, ta mehanizem dolgo ni zaživel. Ljudje se tudi niso držali predpisov in določil okupacijskih oblasti. V začetku leta 1943 je bil postavljen vodstveni štab za protiletalsko obrambo na sedežu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v Mariboru, štabi za protiletalsko obrambo pa so bili postavljeni tudi na sedežih vseh sedmih okrožnih vodstev, torej tudi ptujskega, kamor je spadala občina Cerkvenjak.

¹⁸ Drago Novak, *Prlekije 1941–1945*, Ljubljana 1987, 330–331.

¹⁹ Jubilejni zbornik družbenih organizacij Cerkvenjaka, Cerkvenjak 1964, 24.

²⁰ Stopinje življenja, Zbornik Občine Benedikt, Benedikt 2004.

V ptujskem okrožju je bil pooblaščenec za protiletalsko obrambo pri okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze dr. Karel Schreiber, ki ga je že 14. avgusta 1943 zamenjal dr. Ferdinand Schaidler. Pooblaščenec za protiletalsko obrambo je bil postavljen tudi v vsaki krajevni skupini Štajerske domovinske zveze, v blokih in celicah pa so to nalogo opravljali t. i. pomočniki za protiletalsko obrambo. Pooblaščenci za vprašanja protiletalske obrambe v krajevnih skupinah in pomočniki za protiletalsko obrambo v celicah in blokih so v službenem času (če so bili v uniformi) nosili na levem podlaktu oznako »LS«, ki je bila zelene barve, sicer pa so nosili na rokavu bel trak z zeleno oznako »LS« in z žigom krajevne skupine. Kljub temu da se je torej nemška okupacijska oblast na slovenskem Štajerskem že zelo zgodaj začela zavedati nevarnosti, ki ji grozi iz zraka, vse do prvega bombnega napada na Maribor 7. januarja 1944 ni ukrenila pravzaprav ničesar za uspešno protiletalsko obrambo. Deloma je temu botrovalo tudi prepričanje, da zavezniki okupiranih dežel ne bodo bombardirali.²¹

Ptujsko okrožje, pod katero je med nemško okupacijo v času 2. svetovne vojne 1941–1945 spadalo območje današnje občine Cerkljenjak, je utrpelo 35 bombnih napadov, v katerih je sodelovalo 778 zavezniških letal, ki so odvrгла 994 bomb. Mrtvih je bilo 39, ranjenih pa 62 ljudi. Zavezniške bombe so porušile 25 hiš in 103 hiše poškodovale. V te številke pa niso vštete porušene ali poškodovane javne zgradbe.²²

Naj ob koncu prispevka opozorim še na dejstvo, da je šlo v napadih zavezniškega letalstva na Ptujskem območju tudi za nenamerne napade, saj so zavezniška letala med vračanjem v svoje baze ostanek tovora bomb v večini primerov enostavno morala odvreči. Žal velikokrat tudi na slučajne cilje in pri tem povzročile materialno škodo ali smrt civilistov. Zato je treba posamezne dogodke obravnavati v celovitem kontekstu problematike vojne v zraku nad okupirano slovensko Štajersko, predvsem v letih 1944 in 1945. Tako so v že omenjenih nenamernih napadih, ko so zavezniški bombniki enostavno morali odvreči ostanke smrtonosnega tovora, bombe med drugim padale 26.

²¹ Marjan Žnidarič, Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske, Borec 6–7, 1976, 323.

²² Marjan Žnidarič, Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske, Borec 10, 1976, 535.

Avtor v daljšem, sicer izjemno celovitem in preglednem zapisu ne omenja strmoglavljenja zavezniškega letala na Vanetini pri Cerkljenjaku 19. marca 1944. Bombne napade obravnava v kontekstu vojne na slovenskem Štajerskem.

julija 1944 na Lenart in Sveto Trojici v Slovenskih goricah, 14. oktobra 1944 znova na Sveto Trojico (točneje v Zgornji Senarski, kjer sta bili na njivi smrtno ranjeni Genovefa in Marija Minih), 6. decembra 1944 na Zamarkovo pri Lenartu in 1. aprila 1945 na Drbetince v Slovenskih goricah. Bombe so padale še na druge kraje na ptujskem območju. 24. februarja 1945 so zavezniška letala na cesti med Mariborom in Lenartom napadla in uničila osebni avto.

To je le kratek oris dogajanja, in sicer kot uvod v temeljito osvetlitev dogodka na Vanetini pri Cerkvenjaku, kjer je 19. marca 1944 strmoglavil zavezniški bombnik. Brez poznavanja splošnih okoliščin in razmer med nemško okupacijo 1941–1945 ne bi mogli razumeti posameznih segmentov dogajanja, ki še vedno sprožajo različne interpretacije, polemike in komentarje. Dogodek na Vanetini sicer ni nič posebnega, saj je bilo podobnih med drugo svetovno vojno na slovenskem ozemlju še veliko. Za cerkvenjaško krajevno zgodovino pa je vendarle toliko pomemben, da se ga je splačalo podrobneje obdelati in z novimi dognanji predstaviti strokovni in širši javnosti. Z lanskoletno okroglo mizo ob cerkvenjaškem občinskem prazniku je Slovenskogoriški forum ob 60-letnici dogodka obudil zgodovinski spomin na del cerkvenjaške polpretekle zgodovine, s pričujočo spominsko publikacijo pa se letos spominjamo še 60-letnice konca druge svetovne vojne in zmage nad fašizmom. Skupaj z umrlimi zavezniškimi letalci se s posebnim spoštovanjem spominjamo vseh drugih žrtev vojne 1941–1945 z območja današnje občine Cerkvenjak. Tudi njim in njihovemu trajnemu spominu je posvečena ta spominska publikacija.

VIRI IN LITERATURA:

1. BOREC, 1976, 6–7, 8–9, 10.
2. Tone FERENC, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor
3. 1968.
4. Tone FERENC - Milan ŽEVART, Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije
5. ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem, ČZN 1–2/ 1979.
6. PODOBE kraja, Zbornik Občine Cerkljenjak, Cerkljenjak 2001.
7. SLOVENCİ v tuji vojski, Celje 2002.
8. SLOVENSKOGORIŠKI forum, gradivo z okrogle mize Zavezniški letalci v cerkljenjaški
9. zgodovini, Cerkljenjak 2004.
10. JUBILEJNI zbornik družbenih organizacij Cerkljenjaka, Cerkljenjak 1964.
11. STOPINJE življenja, Zbornik Občine Benedikt, Benedikt 2004.
12. Marjan TOŠ, Žrtve vojne 1941–1945 v osrednjih Slovenskih goricaħ (Upravna enota
13. Lenart), rokopis , MK Lenart.
14. ZRNJE, glasilo Občine Cerkljenjak 2003/2004.
15. Marjan ŽNIDARIČ, Cilj Maribor, Maribor 2004.
16. Marjan ŽNIDARIČ, Usodna razhajanja, Maribor 2005.

SUMMARY:

THE DESCRIPTION OF THE GERMAN OCCUPATION AND CONDITIONS IN THE WWII

The area of the commune of Cerkvenjak belonged to the part of occupied Slovenia in the time of the WWII (1941-1945), which was conquered by the Germans, who developed systematic build up Nazism occupying system (regime). The occupation has left deep wounds in the region of Slovenia, which was conquered by the Germans after the battle in April (1941). They were much deeper there as in the other parts of Ex-Yugoslavia. The German occupiers removed and eliminated the administrative state apparatus of Yugoslavia and exchanged it with its own. The Germans changed the administrative-political division of the conquered area and considered their own political profit and interest. All the Slovenian political, cultural, social, economical, religious and other organizations, unions and institutions were illegal and destroyed. They started to build up a selective national system on the present ruins. All the inhabitants of Slovenia were involved in this process. They created extensive programmes to germanize all nations /inhabitants. They paid attention to the national union of the Styria. After the occupation they started with the expulsion of Slovenian families. They initiated racial inspection and they selectively conferred the national status. And what is more, they have organized the so called »vermanšaft« as a military formation. Inside this formation there were well armed and trained men, who took part at the national unity of Styria. One of the forms of the occupation in the part of Slovenske gorice, which affected Slovenian people (direct and indirect), was the compulsory mobilization of men and youth into the German army. They were forced to fight at all fronts of the German Empire.

Slovenian people started to oppose/rebel. The revolt started already in autumn 1941 and continued in the first part of the year 1942 in the area of Cerkvenjak.

It was a pity, that after the destruction of the Lackova squad (troop) in August 1942, the revolt was interrupted for not a short time.

Besides the military attacks and other actions or missions of the partisan unities till the end of the war 1945, there was nothing worth mentioning. However, in the year 1944 patrols of the Lacko's troop came into this area. Important news were sent to the partisan unities at the place around Pohorje and Kozjak. At the end of the year 1943, especially in the year 1944, the people of Cerkvjenjak and its locals were observing the departures and arrivals of the military forces, who were in action not only in Maribor, Zidani most, Dobova and Strnišče, but also in Austria and South Germany. These events are an important move of the Germans to weaken the industrial and economical system and to break down the morale of the inhabitants. They started the bombing in October 1943 and continued it in the year 1944, when there appeared a great number of fighters.

The bombing was not always direct and accurate, therefore it caused a lot of civil victims (for examtims (for examojica/St.Trinity). Some of the aircrafts dived. For the area of Cerkvjenjak, the most famous down-fallen aircraft was the one, which dived at the place called Vanetina on the 19th of March 1944.

Round table was devoted to this event at the 60 anniversary in Cerkvjenjak, where new findings and results were introduced. Written reports are available in publication, which is another contribution to the local historiography and serves for better understanding of aircraft activities in Styria region. The event happened in spring 1944 in Vanetina is just one of many similar in Styria during the years 1941-45.

AMERIŠKI LETALCI V CERKVENJAŠKI ZGODOVINI

Mag. Ciril Paluc

Druga svetovna vojna, v nedeljo, 19. marca 1944. Nekaj minut pred šestnajsto uro. Hrup težkih letalskih motorjev nad severnim in osrednjim predelom Slovenskih goric. Vračajoča se množica ameriških vojaških letal po opravljeni nalogi bombardiranja celovškega in graškega letališča pod udarom protiletalskih topov in nenehnim napadanjem nemških lovskih letal. Usodni trenutki za zaostajajoči poškodovani štirimotorni ameriški bombnik pa tudi za drzno napadajočega nemškega lovca. Poslednji spopad. Strelni zadetki. Odlom krila bombnika ob močni eksploziji. Krožeče padanje zadetega bombnika na Vanetino, medtem pa že padeč enega izmed napadajočih nemških letal v Zgornji Senarski. Močan udarec ob tla in delno zaritje nosnega dela bombnika v zemljo. Gost dim. Silovit ogenj. Občasne eksplozije bomb in preostalega streliva v gorečem letalu. Vpitje ljudi. Splošna zmeda. Strah in radovednost zbrane množice domačinov. Vedra z vodo za gašenje ognja. Tvegana približevanja letalu in izgubljeni upi za reševanje letalcev iz gorečega letala.

Konec in začetek. Trenutek, ko se začne zgodba o usodi letalcev, zapletih in razpletih, zapisih in pripovedovanjih, spominih in pozabi, spoštovanju in zahvali.

Podatki o sestreljenem ameriškem bombniku, ki je padel na Vanetino.

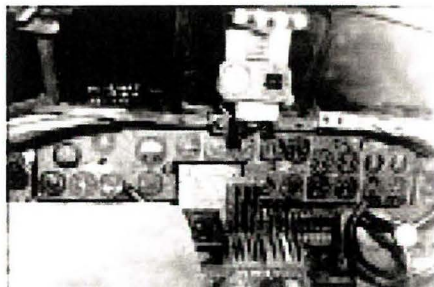
Štirimotorni bombnik Liberator B-24H iz vrst 15. ameriške vojaške zračne sile (US Army Air Force), 304. poveljstva bombnikov (Bomb Wing) v Cerignoli, znotraj tega pa 454. skupine bombnikov (Bombardment Group) in 736. bombniškega polka (Bombardment Squadron) z letalsko bazo v kraju San Giovanni v Italiji. Letala Liberator B-24 so izdelovali v tovarnah firme Consolidated Aircraft Corporation v ZDA. Letala B-24 H so pričeli izdelovati v letu 1943.

Teh modelov letal so izdelali 3100, letal od B-24A do B-24M, pa v letih 1942-1945 skupno kar 19256. Letala B-24 so bila razpoznavna po značilnem dvojnem smernem

repu, zmogljivosti neprekinjenega dolgega leta in velike nosilnosti tovora. Prav zaradi teh izjemnih prednosti jih še danes prištevajo med najbolj uspešne bombnike druge svetovne vojne.

Opremljenost in zmogljivost bombnikov B-24H:

štirje močni motorji s turbo polnilniki – doseg letenja letala do 3800 km – trikolesno podvozje – samozalepljivi rezervoarji hladilnega olja v obrobah motorjev – strelne kupole (nosna, trupna, repna) in električno vrtljivi strelni stolpič na vrhu letala – centimetrski radar z votlinskim magnetom – notranja in zunanja radijska povezava – 12 samolepljivih rezervarjev pogonskega goriva v notranjem delu kril – servo krmiljenje letala in dvojnih strojnic – vetrobrani in jeklene oklepne plošče za zaščito strelcev.

Pilotska kabina B-24

Oznaka 15. zračnih sil

Tehnični podatki bombnika Liberator B-24H.

Pogon štirih motorjev PRATT & WHITNEY tipa 1830-65 - turbo (1200 KM).

Teža letala: polno natovorjeno 28 ton (11000 litrov goriva, 6 ton bomb in 3 tone streliva).

Oborožitev: 10 strojnic za naboje s premerom 12,7 mm (tipa Browning).

Velikost letala: širina kril 33 m, dolžina trupa 20 m, celotna višina več kot 5 metrov.

Največja hitrost letala: 450 km/h. Možna višina leta: do 11000 metrov.

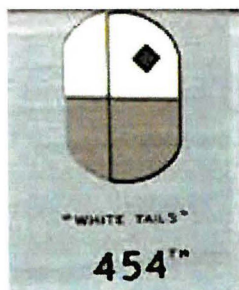
Moštvo: deseterica - pilot, sopilot, nosni strelec, metalec bomb, mehanik-strelec na vrhu letala, navigator, radijski operater, strelec v spodnjem stolpiču, bočni strelec in strelec v repu letala.

Oprema letalca: krzneni jopič, električno ogrevana obleka, maska s kisikom za višinsko letenje, padalska oprema in osebna oborožitev.

Moštvo sestreljenega letala B-24H

Spisek letalcev: James R. Peters – pilot,
Donald M. Morrison – sopilot,
George. A. Wade – navigator,
Homer F. Roland – bombardir,
Luther. F. Shipley – inženir (mehanik),
Thomas A. Inman – radijski operater,
Guss Bryan – nosni strelec,
Harry G. Squires – repni strelec,
Melbourne M. Spencer – stolpični strelec,
Lynn M. Ripley – bočni strelec.

Naziv moštva: Peters Crew - Petersovo moštvo.

Razpoznavna oznaka 454
skupine bombnikov

Bombnik B-24H Liberator

Preseneča podatek, da je bil nad Vanetino sestreljeni štirimotorni bombnik B-24H eden izmed 234 ameriških bombnikov in njihovih sto spremljajočih lovskih letal, ki so 19. marca 1944 vzletela iz svojih italijanskih baz, da bi v formaciji bombardirala celovško in graško letališče ter tovarno Daimler-Puch (Steyr).

Nemška protiletalska obramba je z izstrelki iz »flakov« zadela bombnik v rezervoar goriva ob motorju na levem krilu letala. Onesposobljena so bila orožja na hrbtnem, trebušnem in levem bočnem delu letala. Moštvo poškodovanega in za skupino zaostajajočega bombnika se je v zadnjih trenutkih branilo s še sposobnim orožjem v repu, na nosu in na desnem boku letala. Po izjavah preživelih letalcev naj bi bili usodni nalet in zadetki streljanja nemških lovcev, ki so povzročili eksplozijo in odlom levega krila bombnika. Zadet je bil tudi eden izmed napadajočih nemških lovcev, ki je še pred padcem ameriškega bombnika v vinograd Kurnikovih na Vanetini treščil na travnik pri Perkovich v Zgornji Senarski. Pilot tega nemškega lovskega letala je s padalom, težje telesno poškodovan, pristal blizu domačije Kmetčevih v Zgornji Senarski. Zanimivo je, da so mnogi očitvidci ali zemeljski opazovalci zadnjih trenutkov spopada letal še danes prepričani o dotiku letal. Odlomljeno levo krilo ameriškega bombnika je padlo na nekaj sto metrov oddaljen Verličev pašnik v Brengovi, odlomljeni del nemškega lovca pa v sadovnjak družine Fekonja v Stanetincih. Kakšno uro po sestrelitvi bombnika je nad razbitinami v nizkem letu nekajkrat zaokrožilo tretje letalo; najbrž zaradi preverjanja učinkov in snemanja posledic zračnega spopada.

Zadnje minute leta sestreljenega bombnika, še posebej pa nadčloveške napore obeh pilotov za rešitev letala in moštva je v svojem poročilu podrobneje opisal preživeli radijski operater in nosni strelec. Po njegovem naj bi bil usoden zadetek v repni del bombnika, čemur je sledilo raztreščenje plovila. Pilota sta skušala dvigniti letalo in pridobiti nekaj časa za rešitev moštva. Po interfonu je bilo dano povelje za odskok moštva, kar je uspelo le štirim letalcem. Sopilot je še pritisnil na stikala naprav za gašenje požara, toda letalo je v spirali nezadržno padalo na zemljo. Preostalih šest letalcev, vključno s pilotom in sopilotom, ni imelo več nobenih možnosti za rešitev.

Identifikacija moštva sestreljenega ameriškega bombnika Liberator B-24H

Na osnovi najdenih razpoznavnih ploščic mrtvih letalcev, izpisa dela zapisnika takratnih okupacijskih oblasti in arhivskih podatkov zavezniških sil smemo sklepati, da so v zrušenem bombniku na Vanetini izgubili življenje naslednji ameriški letalci:

* James R. Peters, pilot, vodja moštva z razpoznavno kovinsko ploščico z napisom JAMES R. PETERS 0667547 T-43 OP MRS JT RED 4 TALLADEGA ALA.

Njegovo truplo je bilo ukleščeno na levem sedežu stisnjene pilotske kabine. Življenje je izgubil ob padcu letala in ob silovitem ognju v sprednjem delu letala. Zaradi močnih telesnih opeklin, zогlenelosti glave ter poškodb rok in nog, je bilo truplo nerazpoznavno. Najdenih je bilo nekaj njegovih osebnih predmetov.

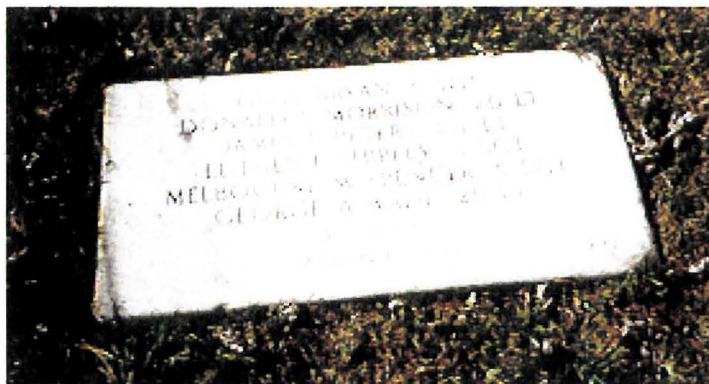
* Donald S. Morrison, sopilot. Po arhivskih podatkih je bil prisoten kot sopilot sestreljenega bombnika, zato sklepamo, da je izgubil življenje na desnem sedežu pilotske kabine. Truplo tega letalca je bilo skupaj s sedežem stisnjeno ob krmilno ploščo. Zgornji del telesa je zgorel do kosti. Enako kot pilot je bil tudi mrtev sopilot sklonjen z glavo naprej, preostanek rok pa je držal v nerazumljivem stranskem položaju. Tudi na tem mestu naj bi bila kasneje najdena razpoznavna kovinska ploščica, ki pa je bila deformirana in nečitljiva. Ostanke trupel sopilota in pilota so izvlekli iz letala šele, ko je vaški klepar izžagal stiskajoče dele kovinske konstrukcije kabine.

* Melbourne M. Spencer, strelec. Po svoji osnovni vlogi je bil strelec v električno krmiljenem stolpiču na spodnjem delu letala. Njegovo truplo je bilo močno opečeno in stisnjeno v razbiti del letala. Pri njem so našli razpoznavno kovinsko ploščico z napisom MELBOURNE M. SPENCER 190191044 T43 AP.

* Guss Bryan, strelec. Bil je zamenjava v moštvu, ker je stalni bočni strelec Joseph Hanke tega dne letel v drugem letalu. Nadomestitev strelca je najbrž povzročila funkcijske pomike drugih letalcev ali vsaj strelcev. Na ostankih trupla tega letalca so našli razpoznavno ploščico s podatki GUSS BRYAN 18036237 T43 OP.

* Luther F. Shipley, mehanik in strelec v vrtljivem stolpiču na vrhu letala. Je le eden izmed dveh mrtvih letalcev, pri katerih niso našli vojaško razpoznavnih ploščic. Njegova prisotnost v letalu je potrjena le z arhivskimi podatki 15. Air Force.

* George A. Wade, navigator. Življenje je izgubil ob padcu letala predvsem zaradi odprtih zlomov kosti in notranjih poškodb. Njegova razpoznavna vojaška ploščica naj bi nosila oznako GEORGE WADE A. 0811809 T-43 BC; neobičajni vrstni red zapisa besed na razpoznavni kovinski ploščici tega letalca si najbrž smemo razlagati kot napako pri prepisu podatkov.

Nagrobni spomenik v St. Louisu (ZDA)

V ročno pisanih izvlečkih iz originalnega zapisnika, ki sem ga dvajset let po tragичni usodi letalcev uspel delno prebrati in prerisati nekaj skic, so bili opazni znaki površnosti, nestrokovnosti, izpuščanja dejstev in nerazumnosti nekaterih sklepov. Prepisovalec je zapisal, da so bili mrtvi in preživeli letalci ameriške narodnosti. Njihove starosti niso mogli ugotoviti zaradi močne izmaličenosti trupel v ognju, ki je nastal po padcu letala. Nekatero razpoznavno ploščico letalcev so našli šele po pokopu letalcev. Najdenih je bilo še nekaj drugih osebnih predmetov letalcev. Pretežni del najdenega so zasegle

nemške oblasti, preostalo pa naj bi bilo po končani drugi svetovni vojni predano komisiji, ki je vodila izkop letalcev. Obljube, da bom kdaj kasneje lahko pregledal celotno pisno gradivo, nisem nikoli izpolnil. Sem pa v občasnih pogovorih izvedel še nekaj podrobnosti o najdenih predmetih v letalu. Poleg že omenjenih razpoznavnih ploščic letalcev in drugih ovratnih obeskov so uradno prisotni imeli v rokah: rahlo poškodovano skupinsko fotografijo deseterice letalcev, vsaj dva svileni robca z odtisom zemljevidov, delno ohranjene denarnice, nedoločeno število posamičnih slik otrok, moških in žensk; med drugim so bili še najdeni ura, zapestnica, zavojčki cigaret, cigaretnice, čokolada, dve beležki in nekaj pisal. O kapah, jopičih, rokavicah in orožju letalcev nisem izvedel ničesar. Potrjeno mi je bilo, da so s fotografskimi posnetki razbitin letala razpolagale krajevne okupacijske oblasti.

Zadovoljiti se je pač treba s pripovedmi in skromnimi zapisi ter upati, da bomo izvedeli še kaj več, če bosta kdaj najdeni uradni pisni poročili dela raziskovalne komisije (1944) in uradni zapisnik izkopa posmrtnih ostankov letalcev (1947). Del resnice je mogoče izluščiti tudi iz pripovedi domačinov, ki so dogodke neposredno doživljali v vlogi izvajalcev ali opazovalcev.

Pri obravnavanju najdenih osebnih stvari mrtvih letalcev bi bila pomembna predvsem ugotovitev, ali je pomemben obsek iz prozorne snovi z vtisnjeno posušeno štiriperesno deteljico nosil pilot James R. Peters ali navigator George A. Wade in ali je bila pilotova tudi verižica s kovinskim obeskom okrogle oblike, na katerem je bil na eni strani upodobljen sv. Krištof s krožnim napisom ST. CHRISTOPHE- PROTECTUS, zaščitnik mornarjev in pilotov, na drugi strani pa vgraviran napis Joe Red Love Dorit.

Preživelci letalci ob sestrelitvi ameriškega bombnika nad Vanetino

* Thomas A. Inman, radijski operater in nosni strelec, je opravljal nalogo strelca v nosu bombnika, ker je bil tega dne vključen v moštvo nadomestni član, Guss Bryan. Letalca T. A. Inmana je ob eksploziji vrglo iz letala na zelo nizki višini, zato se da sklepati, da je on tisti, ki se je pri doskoku s padalom poškodoval. Prav ta letalec je še danes živa priča

dogajanja v poslednjih trenutkih pred eksplozijo letala, postopkov pri zajetju padalcev, dogodkov v vojnem ujetništvu, skratka, o zapletih in razpletih do končne vrnitve štirih preživelih letalcev v domovino.

* Homer F. Roland, bombardir, naj bi bil v vlogi navigatorja, zaradi česar si zastavljamo vprašanje o tem, kdo je bil namesto njega zadolžen za spuščanje bomb in katero vlogo je v poslednji nalogi letala prevzel stalni navigator v moštvu tega bombnika.

* Harry G. Squires, strelec v repu letala, je tretji izmed preživelih letalcev, ki mu je po povelju pilota še v zadnjem trenutku uspelo skočiti iz letala. Enako kot preostale padalce so tudi njega ob nemem in nemočnem opazovanju množice domačinov zajeli orožniki in domači predstavniki nemških oblasti. Seveda si je treba tudi pri tem letalcu zastaviti vprašanje pozicij posameznih članov moštva ob sestrelitvi letala, saj sta bila v zadnjem delu letala najdena dva mrtva letalca.

*Lynn M. Ripley, bočni strelec, četrti preživeli letalec, ki je skočil iz letala pred eksplozijo in odlomom krila, še preden je pričelo letalo v vrtincu naglo padati proti zemlji. Navedeni padalec je torej eden izmed treh, ki so brez večjih težav pristali na eni izmed treh znanih lokacij: Brengova, Čagona, Stanetinci.

Podrobnosti zajetja preživelih letalcev

Po podatkih arhiva USAF (15. Air Force) je uspelo iz sestreljenega bombnika nad Vanetino skočiti in pristati s padali že omenjenim štirim letalcem (Inman, Roland, Squires, Ripley), vendar so jih nemške okupacijske oblasti zajele in prepeljale v vojaške zapore, kjer so ostali do konca druge svetovne vojne. Podrobnosti ostajajo skrivnost arhiviranih poročil in pripovedi preživelih letalcev. Nam domačinom preostanejo le različno doživete, osebno značilne, interesno obarvane, težko izgovorjene in delno zapisane pripovedi očitidcev, še posebej pa nasprotujoče si izpovedi tistih domačinov, ki so bili osebno bližje dogajanju.

Šestdeset let po sestrelitvi letala doživljamo to človeško tragedijo kot nekakšen splet različnosti razumevanja, prepričljivih dejstev, pomanjkljivega beleženja, pešanja spomina, molčečnosti posameznikov. Zgodba še čaka svojo vsebinsko zaokrožitev resnice.

Posadka bombnika B-24 »LIBERATOR«, ki je padla na Vanetino.

L–D Stojijo: S/Sgt. Luther F. Shipley; 2nd Lt. James R. Peters; 2nd Lt. Donald S. Morrison; 2nd Lt. George A. Wade; 2nd Lt. Homer F. Roland.

L–D Klečijo: S/Sgt. Lynn M. Ripley; S/Sgt. Harry G. Squires; S/Sgt. Melbourne M. Spencer; S/Sgt. Thomas A. Inman; S/Sgt. Joseph Hanke (Hanke je bil ubit na misiji z drugo posadko in zamenjal ga je Guss Bryan).

Strnitev večletnih zapisovanj in primerjave pripovedi očitidcev

Iz sestreljenega bombnika B-24H, ki je 19. marca padel na Vanetino, se je rešila četverica letalcev. Prvi je s padalom doskočil na Slačekovo njivo v Stanetincih. Komaj se je zvelkel na kup vrvi in svileni tkanini padala, že se je ob njem zbrala množica domačinov. Prisotni so radovedno, vendar zelo miroljubno in s simpatijami opazovali vsak gib padalca; ta pa je vidno prestrašen obstal na mestu pristanka, kot da bi iskal rešitev v obkrožajoči ga množici ljudi. Hitre rešitve na žalost ni bilo.

Kakšno minuto po doskoku je sicer še obstajala možnost pobega v gozd, toda ta je splahnela, ko sta z glasnim vikom pritekla po bregu navzdol občinski uradnik in žandar. Padalec je odvrigel orožje, visoko dvignil roke in se mirno predal. Zajetega padalca so občinski delivec potrošniških kart, prostovoljni nosač padala in žandar odvedli po poti »stanetinškega vrha« v cerkvenjaško »žandarmerijsko« postajo.

Drugi padalec je pristal na njivi pod Hamershakovo domačijo v Čagoni. Očitno je tudi ta uvidel, da brez pomoči domačinov ni rešitve v begu z mesta doskoka. Eden izmed zbranih v množici se je s padalcem poskušal sporazumevati v nemščini, vendar je ta le z roko kazal proti dimu, ki se je dvigal visoko nad gorečim letalom. Padalec je odklonil požirek žganja, ki mu ga je ponujal nemško govoreči domačin. Po glasnem vpitju prihajajočih žandarjev se je letalec predal in mirno dopustil telesno preiskavo. Ko je pomagač žandarjev nespretno zložil padalo, so ujetega padalca odvedli v krajevno policijsko »trdnjavo«.

Tretji padalec se je z vrvmi padala zapletel na vejah sadnega drevesa blizu domačije Kozarjevih v Brengovi. Tudi tega letalca je žandar s pomočjo spremljevalcev odvedel v krajevno policijsko postojanko. Kar nekaj domačinov se še danes spominja, da je zajeti padalec pri vodenju po brengovski cesti kadil cigareto, ki jo je dobil od domačina.

Pripovedi o četrtem padalcu so si nasprotujoče, skrivnostne in skoraj neverjetne. Omenjeni so bili različni krajevni predeli pristanka, pa tudi točke v naseljih sosednjih občin. Pripovedovalci niso mogli z gotovostjo potrditi, ali so videli v krajevni orožniški postaji tri ali štiri zajete padalce. Po šestdesetih letih so končno znana dejstva, da je četrti

padalec v nekoliko težjih pogojih skoka s padalom vendarle preživel; bil je v nemškem vojnem zaporu, kjer je dočakal konec druge svetovne vojne.

Preživele letalce so po zajetju pripravili v cerkvenjaški »žandarmeriji«, ki je bila obkrožena z bodečo žico in dodatno varovana s strojničnimi gnezdi iz dveh bunkerjev; na južni strani te zgradbe je stal tudi manjši protiletalski top. Padalce so občasno privedli iz hiše, da bi zbrane skupine radovednih ljudi lahko videle, kakšni so »Amerikanci« v usnjenih jopičih, letalskih kapah, značilnih visokih čevljih in svetlih padalskih telovnikih.

Očividci se spominjajo postavnih mladih fantov, zagorelih lic, zaskrbljenih obrazov in zdravih belih zob. Oboroženi stražarji so letalcem dovolili pokaditi cigareto, za tem pa so jih brž odpeljali v zgornje prostore okupatorjeve trdnjave. Po zelo nasprotujočih si izjavah prisotnih domačinov zajetih padalcev v Cerkvjenjaku niso podrobneje zasliševali. Pregledali naj bi jim le osebne predmete in zapisali ugotovljive osnovne podatke. Še istega dne so jih s policijskim avtomobilom odpeljali na Ptuj.

Razplet dogodkov po sestrelitvi bombnika B-24H nad Vanetino

Po padcu bombnika na zemljo sta se v prednjem delu letala razširila močan ogenj in dim. Iztekajoče pogonsko gorivo je še pospeševalo ogenj. Od vročine so v presledkih eksplodirale neodvržene bombe in preostalo strelivo. Eksplozije so parale letalsko ploščevino. Silovito so gorele naprave in inštalacije v pilotski kabini pa tudi predel motorjev in energetskih rezervoarjev. Pristop k letalu je bil praktično nemogoč celo nekaj ur po padcu letala. Sicer pa je krajevni vodja okupacijskih oblasti Adalbert Sutter s svojimi pomočniki domačine vztrajno odganjal od letala. Prostovoljni gasilci naj bi zavarovali bližnje hiše pred požarom, vendar se na srečo ogenj ni razširil proti tem objektom. Očividci so povedali, da so bile mlake oddaljene in skoraj prazne, zato uporaba motorne črpalke sploh ni bila mogoča.

Šele po prenehanju eksplozij in zmanjšanju ognja v sprednjem delu letala se je dalo približati razbitinam; toda za šesterico letalcev je bila pomoč prepozna.

Vaške okupacijske oblasti so takoj postavile nekakšno stalno stražo oboroženih starejših domačinov, ki naj bi varovala razbitine letala v času uradnih preiskav posledic sestrelitve

letala, identifikacije letalcev in odstranjevanja ostankov letala. Stražarji naj bi predvsem preprečili domačinom dostop do letala, samovoljno ukrepanje in odnašanje predmetov ali delov letala. Stražarji so imeli stroga navodila varovanja, toda zaradi naveličanosti in utrujenosti so postajali popustljivi do znancev in sorodnikov. Tudi otrokom, ki so jim od doma prinašali hrano v kanglicah, so dovolili ogledovanje razbitin in vstopanje v letalo.

Po opravljenih ogledih policijskih in vojaških izvedencev so ostanke mrtvih letalcev izvlekli iz letala in jih skupaj položili v večji, enostavno sestavljeni leseni zaboj.

Bližnji kmet je na vozu s konjsko vprego to veliko krsto s posmrtnimi ostanki letalcev odpeljal do pokopališča v Cerkvenjaku. V prisotnosti velike množice domačinov so 23. marca 1944 ob 17. uri položili mrtve letalce v skupni grob. Brez pogrebne obreda, brez govornikov in brez zvonjenja še edinega preostalega cerkvenega zvona.

Sicer pa cerkvenega pogrebne obreda sploh ne bi bilo mogoče zagotoviti, tudi če bi okupatorske oblasti to dovolile. Krajanom je bil le vsakih štirinajst dni na voljo nemški vikar, pa še takrat le ob sobotah in nedeljah. Grobar je večkrat poudaril, da bi po naročilu tedanjega matičarja prvotno moral izkopati jamo zunaj žive meje pokopališča, kasneje pa mu je bilo vendarle dovoljeno izkopati skupno jamo velikosti 2 x 2 metra na travnatem delu zemljišča za vzhodno steno mrtvašnice. Stara mrtvašnica s shrambo grobarjevega orodja je tedaj stala sredi pokopališča. Mizar, ki je na hitro zbil deske v enostavno skupno krsto, je po skici krajevnega vodje okupacijskih oblasti izdelal še značilni nemški leseni »vojaški križ« s streho iz dveh deščic. Prvotno ni bilo na križu nobenih oznak; šele po nekaj tednih so nanj pribili deščico z datumom 19. 3. 1944 in s kratko omembo, da so tukaj pokopani ameriški vojaki. Zapis je bil v nemščini. Po osvoboditvi, maja 1945, so grob obdali z lesenim okvirjem, na obstoječi leseni križ pa pritrdili črno pločevinasto tablico z napisom, da na tem mestu počiva šest ameriških vojakov iz sestreljenega letala 19. 3. 1944 na Vanetini. Domačini so ta skupni grob letalcev vedno imenovali »amerikanski grob«. Okupacijske oblasti je motilo, da so domačinke grob ameriških letalcev zelo skrbno urejale, rahljale zemljo, pulile travo in sadile rože. Grobarju je bilo zapovedano sprotno odstranjevanje cvetja, ki so ga neznane osebe skrivoma polagale na grob. V postavljeno zasedo se je le enkrat ujela

preprosta ženica, ki je po urejanju groba svojih staršev še izpulila travo in zrahljala zemljo na grobu ameriških letalcev.

Posmrtni ostanke ameriških letalcev so 1. novembra 1947 izkopali in jih v okviru širše akcije iskanja padlih ameriških vojakov na evropskih tleh odpeljali v Beograd, od tam pa v ZDA, kjer so danes pokopani na vojaškem pokopališču v St. Louisu v Missouriju.

Pri povojnem izkopu in poskusu identifikacije posmrtnih ostankov ameriških letalcev na pokopališču v Cerkvenjaku je bil prisoten isti grobar, ki je leta 1944 opravil pokop teh letalcev. Prav on mi je nekaj let kasneje povedal mnoge podrobnosti v zvezi z mrtvimi letalci: od zahtevnega jemanja trupel iz razbitin letala, polaganja zогlenelih delov teles v skupno krsto, strogo kontroliranega, vendar spoštljivega pokopa, skrivne vikarjeve blagoslovitve groba, pravil vzdrževanja groba v vojnem času, strokovnega izkopa, razvrščanja posmrtnih ostankov in polaganja v posamezne vreče.

Rekel mi je, da so se mu globoko v spomin vtisnile izrečene besede slovenskega zdravnika, ki je vodil izkop letalcev: »Glejte, vse, kar je ostalo, so bili nekoč ljudje!«

Ob zbiranju podatkov za pripravo prvega cerkvenjaškega zbornika v letih 1963/64, sem v beležnico zapisal veliko število pripovedi o sestreljenem letalu nad Vanetino. Ob vseh teh pripovedih sem podoživljal svoja otroška leta in dogodke, ki so pustili v meni sledi nečesa tragičnega, junaškega, spoštovanega, nerazumljivega, neznanega pa tudi nedorečenega. Izpovedi preprostih ljudi različnih starosti sem poskušal sestavljati v smiselno celoto, vendar mi dolga leta ni prav nič uspevalo. Preveč je bilo nasprotij, razhajajočih se trditev in premalo dokaznih dejstev, zato sem trmasto nadaljeval z zbiranjem podatkov in preverjanjem različnih pripovedi tistih oseb, ki so bile neposredno prisotne v dogajanjih. Včasih uspešno, pogosto pa tudi nespretno in neučakano. Nisem obupal, ker sem vedel, da mi bo nekoč uspelo.

Šele danes se zavedam, kako močan živčni pretres je povzročila sestrelitev ameriškega bombnika krajanom takratne Občine Cerkvenjak (okupacijsko imenovane Kirchberg). Po tem dogodku je bilo prebivalstvo še bolj prestrašeno, razcepljeno in nezaupljivo. Predstavnikom nemških okupacijskih oblasti je omenjeni dogodek pomenil veliko breme in težko nalogo, v kateri se niso najboljše znašli. Neizbrisljive ostajajo težave z

zavarovanjem mesta padca letala, neuspešnost pri gašenju ognja, spodrsjlaji pri zajetju preživelih padalcev, zapletena demontaža pomembne letalske opreme, nevarno odstranjevanje strelnega orožja in streliva, ležerno delovanje oblasti pri razpoznavanju in pokopu mrtvih letalcev, končno pa še zavlačujoče in slabo organizirano odstranjevanje ostankov letala. Zanimivo je, da v takratnih vojnih razmerah mnogi domačini prisotnosti in odločilnega poseganja strokovnjakov sploh niso opazili. Krajevne okupacijske oblasti so po opravljenih ogledih letala, demontiranih vojaško zanimivih delov opreme letala, napisanih zapisnikih, predaji padalcev in pokopu mrtvih letalcev prepustile letalo času. Šele po nekaj mesecih so oblasti prisilile domačine, da so s sekirami razbili ostanke letala, kmetje pa so jih na osmih »lojtrskih« vozovih, še tik pred zimo, prepeljali do »Türnoža«, tam pa jih skotalili v opuščene jame med zgornjo in spodnjo deponijo gramoza.

Vedno znova si zastavljam vprašanja: Ali je bilo iskanje osebnih predmetov letalcev dovolj skrbno? Komu so bili najdeni predmeti predani? Kaj je bilo predano nemškim in kaj kasneje zavezniškim silam? Koliko in katere predmete so obdržali vplivni posamezniki, ki so bili neposredno vpleteni v razreševanje problemov sestreljenega letala? Kaj se je zgodilo s predmeti, ki so jih našli pri končnem razkosanju razbitin letala? Kateri predmeti so bili najdeni pri mrtvih letalcih in kaj je bilo odvzeto preživelim padalcem?

Pri razkosanju in akciji odstranitve preostankov razbitin z mesta padca letala so po pripovedi takrat prisotnih našli še: posamično sliko letalca, delno pregorelo rokavico enega izmed pilotov, ohišje uničene ročne ure, kos verižice in skoraj nepoškodovano kovinsko cigaretnico.

Zakaj nemške okupacijske oblasti dogodka niso vidnejše objavile v časopisju? Ali je krajevni vodja okupacijskih oblasti tik pred koncem vojne res zažgal dokazne listine o tem dogodku ali pa jih je vendar preko Ptuja odposlal svojim nadrejenim? V kolikšni meri so nekateri domačini poskrbeli za izginotje ali prikrivanje uradnih zapisov o sestreljenem letalu?

V dobro verodostojnosti raziskave o sestreljenem letalu je potrebno povedati, da so krajevne okupacijske oblasti, potem ko so uresničile svoje interese praznitve letala, prepustile domačinom kup motečih kovinskih odpadkov. Mnogi so se lotevali odstranjevanja aluminijaste pločevine, ki so jo koristno uporabili za pokrivanje strešnih odprtin ali pa za izdelavo raznih uporabnih predmetov, kot so glavniki, lasne sponke, ravnila, vilice, žlice, krožniki, pokrovke, napajalne posode in držaji nožev. Posamezniki so odstranjevali tiste dele letala, v katerih so bile uporabne kovinske plošče, profili, ležaji, vijaki in matice. Nekaterim je uspelo zajeti manjše količine olja, ki se je ohranilo v oblogi dveh motorjev. Fantje so zbirali prazne tulce in še uporabno strojnično strelivo. Zelo odmevne so bile najdbe nepoškodovanih padal v repnem delu letala. Iz svilene tkanine padal so domače šivilje izdelovale srajce in bluže. Vrvi padal so najditelji uporabili v gospodarske namene.

Še danes, šestdeset let po sestrelitvi bombnika, bi nam od predelanih ali prvobitnih ostankov letala morda uspelo najti kovinsko ščitno ploščo strojnice, del repnega smernika, ostanek zračne kupole in še kakšen namensko nerazpoznavni del letala. Razumevajoč tedanje vojno stanje, sprejemamo dejstvo, da ni bilo malo tistih, ki so pobrali, odtrgali ali odvili košček razbitega letala, da bi ga pač imeli za spomin.

Vojne puščajo za seboj ruševine, izgubljena življenja in bolečino preživelim. Vojne so kruto razreševanje medčloveških odnosov. Nujno zlo človeštva. Izum nečloveškega vzdrževanja ravnotežja na našem planetu. Slaba vest v odnosih človeka do sočloveka. Ostajajo zmagovalci in poraženci. Preživeli in mrtvi. Nedokončane in nezapisane zgodbe. Neurejeni, izgubljeni pa tudi naključno ali sistematično najdeni podatki.

VIRI PODATKOV IN UPORABLJENA LITERATURA:

1. Izvlečki iz zapisnika okupacijskih oblasti kraja Cerkvenjak (Kirchberg) sestrelitvi štirimotornega ameriškega bombnika nad Vanetino (19. marec 1944); deli teksta in skic najdenih predmetov pri mrtvih letalcih.
2. Pripovedi domačinov: Friderik Zorec, Jožef Žampa, Vladimir Lorber, Elizabeta Zorec (Rojs), Marija Kurnik, Alojzija Peklar, Alojz Čuš, Ferdinand Kuri, Veronika Firbas (Kozar), Marija Peklar (Slaček), Franc Lorenčič, Ivan Lorenčič, Matija Paluc, Edvard Pajek, Marija Fekonja, Terezija Kreft, Marija Poljanec (Mlinarič), Ludvik Merklin, Ivan Sever, Franc Harl, Marija Feldhofer (Lorenčič), Franc Močnik, Franc Lipnik, Jožef Kramberger, Anton Ferčal, Vinko Lorenčič, Stanko Žmavc, Anton Pravdič, Rudolf Kuri, Anton Pravdič, Elizabeta Malek in Franc Markovič.
3. Povzetek spiska moštva v poslednji misiji letala B-24H, sestreljenega nad Vanetino – informacije Donite Morrison Troglio; izvleček iz poročila preživelih letalcev H. F. Rolanda in T. A. Inmana o zadnjih trenutkih pred eksplozijo in padcem letala.
4. Arhivski foto posnetki USAF: <http://www.airpower.at/news/03/0813-luftkrieg-ostmark/15USAF> - <http://www.wpafb.af.mil/museum/> - <http://www.web-birds.com/15th/454/454-17>.
5. OBRAMBA 2000 (december), Vrhunska letala sveta - Liberator B-24 (Dr. Peter Starič).
6. Consolidated B-24 der Liberator (nem. izd.) – original: Consolidated B-24 Liberator, NewYork, 1956.
7. M.W.Bowman - Patrick Stephens, B-24, Liberator 1939-45, Sparkford, 1989.
8. GRAZER ZEITUNG, 22. marec 1944.
9. Bomber, Wien, 2001.
10. Črne ptice, Ljubljana, 1988.
11. E. A. Jablonski, A Pictorial History of the World War II, N. Y., 1977.

SUMMARY:

AMERICAN AVIATORS IN THE HISTORY OF CERKVENJAK

This article is an attempt of combining present data into a complete story about the aviators of the plane that was brought down over enemy lines in the World War II. The intention is to set up each stone into a mosaic of the 20th century history of Cerkvjenjak.

The beginning of the story: March 19th 1944. The American bomber B-24H Liberator, one of the 15th American military forces, including 763rd bomber regiment with the aircraft base located in the place called San Giovanni (Italy), was shot down. There were direct hits and fire, which caused air explosion, the break off of a wing and the downfall of the aircraft into a vineyard near a farm (of the Kurnik family) in Vanetina. Ten members of the aircraft force were on board. Six of them lost their lives in the wrecks of the plane and four luckily landed with the help of parachutes. The police force captured and carried out the surrender of the parachutists. Six aviators, who lost their lives, are buried in a common grave at the cemetery in Cerkvjenjak (March 23rd 1944). In November, in the year 1947, follows the exhumation and transposition of the corpses of the American aircraft members to the military cemetery in St. Louis (the State of Missouri USA).

The presentation of the shot down bomber B-24 is made according to his technical characteristics, functional abilities, specifications and its equipment as well as the structure of the crew (Peters Crew) and their functions of each member.

A brief summary of the survived crew about the final moments before the explosion happened and the struggle of the pilots to rescue the whole crew is put down in many stories.

Events after the downfall of the aircraft:

The attempt to put out the fire and save the members of the aircraft, the identification of the corpses at the place of the plane's downfall, disassembly of the arms (machinery), gathering personal things and remains of the members, elimination of the vital parts of the aircraft, the try to cut up the fuselage and the removal of the remains.

Details about the four survivors of the aircraft, according to the statements from the side of those, who captured the parachutists, those who observed the events, including the unexpected co-operators.

The description and survey about the belongings of the aircraft members, resumed after a partial protocol (record) of the occupying authorities or after the story-telling of some persons, who saw the objects and even hold those objects in their hands.

The combining of the records and locally collected data about the shot down aircraft into a recognizable entirety. The identification of the dead and survived members of the aircraft according to their facial characteristics names or surnames.

This article reflects the tendency of looking for the truth (reality) and expressing respect to those, who lost their lives in the war. It carries a message from the past to the present and also the future. It is time to give those 'burned skins and crumbled bones' a face and a name. It is time to make a sign and remembrance of those, who were involved in this procedure and event. And what is more, we should integrate these important events of the WW II into our local historical sources and records. It is our duty to fulfil this, because of them and us; especially in the hope that their and our descendants will be thankful for these deeds.

USODNI POLET DONALDA S. MORRISONA IN ČLANOV POSADKE B-24

Marjan Žmavc

Med starejšimi Cerkvenjačani je še danes živa zgodba o strmoglavljenju ameriškega bombnika B-24 Liberator 19. 3. 1944 leta na Vanetini. To letalo je bilo še z mnogimi drugimi tistega dne na 12. misiji za 454. skupino bombnikov, in sicer z nalogo uničiti vojaške objekte v sosednji Avstriji. Zaradi močne protiletalske obrambe (flaki) je bilo letalo zadeto, zato je pilot izdal povelje, da se misija prekliče. Po izjavah očividcev je to letalo zaostajalo za ostalimi in bilo nato napadeno še s strani dveh nemških lovcev. Bombnik je bil močno poškodovan; v letalu je odjeknila silovita eksplozija, ki je povzročila prelom levega krila pri drugem motorju. Letalo je kot velika goreča gmeta strmoglavilo v vinograd pri Kurnikovih na Vanetini. Izmed desetih članov posadke, se je s pravočasnim skokom iz letala uspelo rešiti le štirim letalcem. Ostalih šest letalcev je umrlo v razbitinah letala, med njimi je bil tudi kopilot Donald Schoenwether Morrison.

Med umrlimi letalci bombnika B-24 so bili:

James R. Peters (pilot),
Donald S. Morrison (kopilot),
Melbourne M. Spencer (stolpčni strelec),
Luther F. Shipley (mehanik in zgornji strelec),
Guss Bryan (bočni strelec),
George A. Wade (navigator).

Preživele letalce iz ameriškega bombnika pa so bili:

Thomas A. Inman (radiooperater in strelec v nosu bombnika);
Homer F. Roland (bombarder);
Harry G. Squires (strelec v repu bombnika);
Lynn M. Ripley (bočni strelec).

Po besedah hčere umrlega kopilota Donald S. Morrisona, ge. Donite Morrison Troglio, s katero smo po naključju navezali stike, ko je preko svetovnega spleta posredovala življenjsko zgodbo svojega očeta ter iskala očitve in morebitne informacije o strmoglavljenju zavezniškega letala na Vanetini v Sloveniji, dva preživela člana posadke še danes živita v ZDA.

Časopis Newsweek je oktobra 1998 objavil članek, v katerem je predstavil organizacijo otrok (sirot), ki so izgubili očeta med 2. svetovno vojno (American WW II. Orphans Network, Awon). Med drugim je objavil življenjsko zgodbo podporočnika Donald S. Morrisona, ki je sodeloval kot kopilot letala B-24 v 15. ameriških zračnih silah 454. skupine bombnikov in 736. bombniške eskadrilje, stacionirane v kraju San Giovanni v južni Italiji. Donald S. Morrison je bil eden izmed šestih članov posadke, ki so izgubili življenje 19. 3. 1944, ko je bil njihov bombnik sestreljen nad Vanetino. Hčerka Donita je bila stara komaj osem mesecev, ko je njen oče umrl le dva dni pred svojim 25. rojstnim dnevom. Razen tega, da je umrl v Avstriji (v Sloveniji, op. pisca), o očetu niso imeli nobenih drugih informacij. Donita je še vedno upala, da se bo njen oče vrnil.

Z materjo sta se preselili iz Južne Dakote v Kalifornijo, ko je bila stara dve leti. Čez dve leti se je njena mati ponovno poročila, ko je Donita dopolnila štiri leta. Pozneje o očetu niso dosti govorili. V šolo je bila Donita vpisana pod priimkom krušnega očeta, a je po končani srednji šoli zahtevala nazaj svoj pravi priimek Morrison. Po opravljeni diplomii se je poročila in dobila priimek Troglio.

Njen oče Donald Schoenwether Morrison je bil rojen v kraju Brookings v Južni Dakoti v družini s tremi hčerkami in štirimi sinovi. Vsi štirje sinovi so se udeležili druge svetovne vojne. Najstarejši Joseph Wallace Morrison je bil major na vojaški akademiji, Lyle Edward Morrison radiooperater v mornarici, Donald Schoenwether Morrison je bil torej podporočnik in kopilot letala B-24, najmlajši Howard Warren Morrison pa član posadke letala B-29.

Donald S. Morrison je že kot majhen deček sanjal, da bi postal pilot, in ta želja se mu je uresničila, ko je bil sprejet med pilote kadete. Toda njegove možnosti so izginile, ko se je 15. novembra 1941 poročil z Bernito June Chambers, ker kadeti niso smeli biti poročeni. Ob napadu na Pearl Harbour 7. 12. 1941 so se ZDA vključile v vojno in Donald S. Morrison je bil ponovno vpoklican v vojsko. Po šolanju v Teksasu in

treningih bombardiranja v Novi Mehiki ter Južni Karolini je bil malo pred božičem leta 1943 poslan v ameriško bazo v južno Italijo. Bil je v posadki pilota poročnika Jamesa G. Petersa. Da bi zavaroval svojo mlado ženo, je Donald kot naslov za nujne primere navedel svojega brata, majorja Josepha W. Morisona. Tako je Donitin stric Walley prejel telegram z obvestilom, da je njegov brat pogrešan v akciji in šest mesecev za tem, 23. oktobra 1944, pismo, ki pravi: »Vaš brat, podporočnik Donald S. Morrison, je bil ubit v akciji 19. marca 1944.«

Podporočnik Donald S. Morrison

Donald s hčerko Donito

Ob 52. rojstnem dnevu Donite Morrison Troglio jo je njena mati presenetila z ročno napisano knjižico o svojih srečnih trenutkih z očetom Donaldom. Prav tako ji je dala nekaj pisem in dokumentov, ki so se nanašali na očetovo smrt. Med temi dokumenti je bilo tudi pismo, ki ga je 7. julija 1945 poslal očetovi mami (babici) Thomas A. Inman, eden od preživelih letalcev bombnika B-24, strmoglavljenega nad Vanetino. V pismu piše, da je bil Donald S. Morrison eden najprijetnejših in spoštovanih mož v njihovi posadki. Celotna ekipa ga je zelo cenila, saj je najprej poskrbel za druge in šele nato zase. Tudi ko so bili močno poškodovani v akciji 19.3. 1944, sta poskušala s pilotom Petersom obdržati letalo v zraku, da bi ostali člani posadke lahko varno izskočili.

Toda to je bilo zanj in še za ostalih pet letalcev usodno. Posmrtno ostanke šestih članov posadke so začasno pokopali na cerkvenjaškem pokopališču.

Po vojni so bili prepeljani v ZDA in Donald S. Morrison je pokopan na vojaškem pokopališču v St. Louisu v državi Missouri.

Gospa Donita Morrison Troglio je bila leta 1999 v Evropi, v Italiji, med drugim pa tudi na pokopališču v Cerkvjenjaku ter blizu mesta strmoglavljenja letala na Vanetini. Žal se takrat ni obrnila na ustrezne ustanove, ljudi in očividce, ki bi ji še kaj več povedali o tej nesreči in ji pokazali točno mesto strmoglavljenja. Tako je odšla nazaj v Kalifornijo z nekaterimi nepojasnenimi vprašanji.

Leta 2002 je v časopisu The Star (Newsletter of the American WWII Orphans Network) ponovno objavila zgodbo in slike o svojem očetu ter posadki bombnika B-24. Naslednje leto je združenje Slovenskogoriški forum Cerkvjenjak na osnovi članka na spletni strani navezalo stike z njo, saj smo želeli podrobneje raziskati okoliščine strmoglavljenja letala na Vanetini. V letu 2004 smo organizirali okroglo mizo na to temo, leta 2005 pa bomo ob 60-letnici konca 2. svetovne vojne postavili spominsko obeležje na Vanetini in izdali dokumentarno publikacijo.

Upam, da bomo ob tej priložnosti njej in vsem ostalim sorodnikom umrlih letalcev na Vanetini podrobneje osvetlili ta za njih tragičen dogodek, za cerkvenjaško zgodovino pa iztrgali pozabi enega izmed številnih dogodkov iz 2. svetovne vojne.

VIRI IN LITERATURA:

1. Jubilejni zbornik družbenih organizacij Cerkvjenjaka, Cerkvjenjak, 1964.
2. Marjan Žmavc, Cerkvjenjak od pradavnine do današnjih dni, Cerkvjenjak, 2000.
3. Podobe kraja, Zbornik Občine Cerkvjenjak, Cerkvjenjak, 2001.
4. Podatki Donite Morrison Troglio, Los Altos, Kalifornija (2004/05).
5. The Star (Newsletter of the American WWII orphans network), 2002 (maj).

6. Razgovori z domačini (Alojzija Kurnik, Marija Kozar, Veronika Firbas, Stanko Žmavc).
7. Zrnje, glasilo Občine Cerkljenjak, 2003/2004.
8. Marjan Žnidarič, Cilj Maribor, Maribor, 2004.
9. Slovenskogoriški forum, gradivo z okrogle mize Zavezniški letalci v cerkljenjaški zgodovini, Cerkljenjak, 2004.

SUMMARY:

THE FATAL FLIGHT OF DONALD S. MORRISON AND HIS CREW MEMBERS (B-24)

Among the eldest of Cerkljenjak, a story about the downfall of the American bomber B-24 Liberator with ten crew members, at the place called Vanetina, on the 19th of March 1944, is nowadays still alive. This plane, in the position with many other aircraft forces, was on the 12th mission for the 454th group, with the message to destroy military institutions and buildings in Austria. Because of the strong anti-aircraft defence the plane was hit and the pilot gave the command to abort the mission. According to the reports of the eyewitnesses this aircraft lagged behind the others and was attacked from the side of two German fighters. A heavy fighter damaged the aircraft and the explosion caused the breaking of the left wing at the second engine. The plane crashed into the vineyard at the place called Vanetina (at the house of the Kurnik family).

Only four of ten members saved their lives by using the parachute. The rest of the crew died in the wrecks of the aircraft.

Two survivors of the crew are still alive . According to the report of the Donald S. Morrison's daughter (Donite Morrison Troglio), they still live in the USA. The sudden contact with his daughter was a coincidence, because she was telling us the life-story of her father through the internet, where she was searching for information and looking for eyewitnesses of the down-fallen aircraft at the place Vanetina in Slovenia.

Donald S Morrison, was one of the sixth crew members, who lost their life on the 19th of March 1944, when their plane was bombed over the place called Vanetina.. Daughter Donita was about eight years old, when her father died only two days after his 25th birthday. There isn't any information about her father with the exception of the fact, that he died in Austria. She was full of hope that her father will return one day.

Donald S. Morrison was born in Brookings in South Dakota in a family of four sons and three daughters. All four sons took part in the WWI II. As a young boy he dreamt about being a pilot and the dream came true, especially when he became a cadet. But his abilities disappeared as quick as he married Bernita June Chambers, because cadets were not allowed to be married.

After the fierce attack on Pearl Harbour on the 7th of December 1941 the USA joined the WWII and Donald S. Morrison was called up to the army. After schooling and training in New Mexico and South Carolina he was sent to the base in South Italy, immediately before Christmas in the year 1943. He joined the crew of the pilot and lieutenant James G. Peters. To protect his young wife, Donald named in the case of necessity his brother major Joseph W. Morison. Therefore his uncle Walley received a telegram with a note, that his brother is missed in action . And what is more, sixth month later, on the 23rd October 1944 he received a letter with the note: »Your brother, the second lieutenant, Donald S. Morrison, was killed in action on the 19th of March 1944.« For her 52nd birthday her mother surprised her with a hand-written booklet, which consists of a collection of all happy moments, which she spent with her father Donald. She gave her also some letters and documents, which refer to her father's death. Among those documents there was a letter, which was sent on the 7th of

July 1945 by Thomas A. Inman, one of the aircraft members who survived (B-24), which crashed at Vanetina. It was addressed to her father's mother(grandmother). In this letter it was written that Donald S. Morrison was one of the most pleasant and honoured men. The whole crew respected him.

And what is more, when the plane was terribly damaged in action on the 19th of March 1944, he tried, together with the pilot Peterson to hold the aircraft in the air to save the lives of the others. But this was a fatal move for the whole crew.

The remains of the rest of the crew were temporarily buried on the Cerkevjak cemetery. After the war they were transferred to the U.S., where Donald S Morrison is buried on the military cemetery in St.Louis (The State of Missouri).

Mrs. Donita Morrison Troglio was in Italy in the year 1999, and during her staying in Europe she also paid a visit to the Cerkevjak cemetery nad near the place where the plane was brought down. In the year 2002 she once more published the story and pictures about her father and the crew of the bomber B-24 in the newspaper The Star (Newsletter of the American WWII Orphans Network). Based on her article on the web page the Slovene Union of Cerkevjak established contact with her. In the year 2004 we organized a round table on this theme and next year at the 60. anniversary of the end of WWII we are about to raise a monument to the memory in Vanetina and publish the booklet with the details about this tragic event.

We truly hope that through this opportunity we will express our deepest compassion to her and all the relatives of the crew members, who left their lives on Slovenian ground.

ZABOBNELO JE IN SE ZATRESLO, OTROCI SO POPADALI PO TLEH. DIM, OGENJ IN EKSPLOZIJE, GROZLJIVE PODOBE MRTVIH ...

Edvard Pukšič

Pričevanja očividcev

Kosi pločevine nenavadne oblike, ki sem jih kot otrok pač sprejemal takšne, kot so bili, ker se nisem zavedal njihove neobičajnosti, so postajali vedno bolj nenavadno zanimivi, skrivnostni. Vedno bolj so burili domišljijo in vedno pogosteje so vstopali v sanje in tudi v otroško igro.

»Na Vanetini je med vojno padlo letalo. To so njegovi kosi!« so bili kratka pojasnila starejših.

Kosi kovinsko srebrne pločevine, včasih tudi olivnozelene, z vrstami zakovic. Iz bolj ravnih delov je bila narejena kakšna pokrovka ali dno zakrpanega lonca - lonce, zlasti večje, so pred kakšnim desetletjem spretni vaški mojstri še krpali. Dedek je iz kosa pločevine naredil glavnik. Spominjam se ga, ko si je česal sive lase ... Doma smo hranili nekaj kosov zaobljenega in zakovičenega aluminija, dokler se tudi podstrešje z gospodarskim poslopjem vred ni umaknilo novim zidovom.

A zgodbe z leti in desetletji niso potihnile, le redkeje jih je bilo slišati. Domišljija je bila sčasoma vse manj bujna; zamenjale so jo življenjske izkušnje, spoznanja in, žal, podobe sodobnejših vojn. Prizori napetih, včasih shrpljivih sanj iz bosopetega otroštva, ko se je na nebu pojavil ogromen leteči stvor, bruhajoč ogenj, in padal nate, na hišo in na tvoje, so se vedno bolj umikali. A niso izginili. Tako kot pripovedi iz spominov tistega dne ne! Tisti, ki se ga spominjajo, so bili takrat otroci ali vsaj mladi.

Vojna je takrat oplazila tudi Cerkvenjak, v okupiranih časih Kirchberg. Zanje še nikoli tako silovito, rohneče, strašno.

Zabobnelo je in se zatreslo, otroci so popadali po tleh. Dim, ogenj in eksplozije ...

Prvi pisni spomini so prišli, ko je poleti 2004 občinski časopis pozval očitelce, priče dogodka, da se oglasio in pomagajo zapisati resnično zgodbo o katastrofi. Med tisoči letalskih bitk v 2. svetovni vojni in strmoglavljenj bombnikov, letelih trdnjav, je bila to le ena izguba, a za naše slovenskogoriške hribe s takratnimi blatnimi kolovozi in ljudi pa dogodek za pomnjenje za vse življenje. S tem zapisom se nekako vpisujem med pričevalce, ki padca letala niso doživeli; poznajo ga iz pripovedovanja, a ga vendarle skušajo uvrstiti v nekoliko širši okvir.

FRANC PERŠAK

rojen 17. 10. 1934,

Tesovnikova 56 a, Ljubljana,

začasno Grabonoški Vrh 8 b

V uredništvo Zrnja je na moj naslov, naslov odgovornega urednika, maja 2004 prispelo pismo, skrbno napisano z ličnim rokopisom:

Tisti s soncem obsijani popoldan se mi je močno vtisnil v spomin, še posebej, ker je bil praznik – jožefovo. V takratnem, vojnem času sem odraščal v Spodnjih Ivanjcih, kjer je bila takrat navada, da smo se predvsem mladi in otroci ob lepih prazničnih dnevih v popoldanskem času zbirali pred hišami. Pri Breznikovih, sedaj Elblovih, je bilo v družini več mladih, obenem pa so sloveli kot gostoljubna družina. Tam nas je bilo okrog 15, kar nas iznenada med našimi norčijami predrami močno bobnenje, kot da neke v daljavi nenehno grmi. A bile so eksplozije bomb, ki so jih ameriška letala odmetavala na Maribor ob povratku z bombardiranja nemških mest, h katerim so prištevati tudi Maribor. S strahom smo strmeli v nebo nad njim. Sonce na njem nam je pomagalo razločno videti, kaj vse se je dogajalo v zraku. Ameriške eskadrilje so imele v svoji sestavi tudi lahka letala, ki so varovala težke bombnike – letče trdnjave. Nemci pa so za zaščito mesta uporabljali »flake« in »tipsfliegerje« (vrsta protiletalskih topov in Tiefflieger, v tem primeru verjetno letala štuke – strmoglavci; op. avtorja) in mi smo takrat natančno videli, kako so vijugali v zraku, pod bombniki in nad njimi. Posebej so izstopali ameriški lovci, ki so za seboj puščali kondenzno meglico, da jih je bilo težje zadeni.

Potem se je zgodilo nekaj nenavadnega, ko se je ob enem od lovcev zasvetilo in že se je za njim spustil črn dim. Nemški lovec »tipflieder« je začel padati, takoj za njim pa še ameriški bombnik. Kasneje se je izkazalo, da je nemški lovec ameriškemu letalu dobesedno padel na krilo, udarec pa je bil tako močan, da mu ga je odlomil. In drama se je začela.

Z nastopom leta 1944 so se ameriški letalski napadi na nemška mesta močno stopnjevali in skoraj ni bilo dneva, da ne nebu ne bi bilo zavezniških letal, ki so letela zelo visoko. Zaradi višine so bili ti orjaki videti kot male svetleče igrače.

Tedaj pa, ko je bombnik pričel padati in se približevati, se je začel strahovito večati in v nas, očividnih, vzbudil takšno strahospoštovanje, da smo skakali en v drugega in kričali vsevprek. Letalo je padlo in mi, Ivančani, smo bili prepričani, da je to zadaj, za Ivanjskim Vrhom ali v Cogetincih. Nato je vse, kar je imelo kakeršno koli prevozno sredstvo, zdrvelo v smeri črnega dima, ki se je dvigal visoko v zrak. Slišati je bilo tudi eksplozije streliva in orožja, ki je bilo na letalu. V zraku je bilo čutiti posebno napetost, kot da bi bilo tik po nevihti.

Ljudje, ki so prvi odbiteli na kraj dogodka, so se polagoma pričeli vračati, saj se je že večerilo. Veliko so imeli povedati o mestu padca na Vanetini, o šestih pilotih v letalu, o ogromnih ostankih letala daleč naokoli, ki so se razpršili ob strahovitem padcu na zemljo, in o eksplozijah, ki so sledile. Vsak izmed njih je imel tudi kak najdeni predmet; če drugega ne, pa kak kos aluminija od trupa letala.

Največja sreča v nesreči je bila, da je bombnik padel vsaj toliko proč od domačije Kurnikovih, da so ostali živi in da se jim ni vnela hiša. Padanja sploh niso videli; v nasprotnem primeru bi doživeli strašen šok in bi se jim ob vsakem pogledu v zrak dozdevalo, da ogromna gmota cilja prav nanje ...

Vojna se je nadaljevala, padala so še druga letala. Bolj ko se je odmikal čas, bolj je padec letala na Vanetino tonil v pozabo, in roko na srce: lepo in pošteno je, da se spomnimo pogumnih letalcev, ki so ostali v letalu in umirali v strašnih mukah, ko so s svojo neizmerno požrtvovalnostjo branili tudi naša življenja in naš narodni obstoj ...»

V uredništvo Zrnja naj bi takrat, spomladi, prispelo še eno pismo. Enega od tistih otrok, ki so bili v hiši, ko se je kakšnih 30 metrov od nje raztreščil leteči velikan. Na poti je nekje zastalo in se jeseni vrnilo k pošiljateljici.

Prebral sem ga šele, ko sva sredi maja tistega nevihtnega dne, ko je v Cerkvenjaku prvič to leto padala toča in je voda drla s hribov in nanašala zemljo na poti v dolini, z Marjanom Žmavcem stopila na Vanetino. Tja, kamor je treščila leteča trdnjava.

Kurnikova domačija na vanetinskem grebenu je skoraj takšna kot spomladi štiriinštiridesetega. Gospodarski del se je drži tako kot takrat. Pred njo ni več dveh velikih hrušk, a 23 metrov globoki studenec je še tam. Malo južneje, vzhodno od domačije, je vinograd, ki je takrat začasno izginil, zravnal z zemljo in z globokimi luknjami, ki so jih naredili kosi orjaških razbitin.

Streha ni več slamnata, a še vedno navdušuje njena lesena, »cimprana« zgradba z mnogimi majhnimi okni z železnimi križi, polnimi cvetočih fajgljev. Izredno dobro ohranjena notranjost, tradicionalno razporejena. V »prednji hiši«, veliki sobi, je na tramu na stropu vrezana letnica 1809, tam je še vedno mamino pohištvo iz leta 1915: omara, postelja, kredenca z lepo rezljanimi deli, tudi letnico.

Po srečnem naključju je ostala in bo lahko arhitekturna priča kasnejšim rodovom. Lahko bi bila namreč pogorela ali izginila pod razbitinami, potlačena v hrib. Z njo tudi njeni prebivalci. A se je zgodilo 30 metrov proti vzhodu.

V hiši so takrat živeli mati Veronika in šest otrok. Oče Lovrenc, ki se je sem priženil leta 1923, je umrl dvainštiridesetega. Alojzija živi v hiši sama. Že 25 let. Pogled na vinograd, ki ga je bilo treba zasaditi na novo, jo vedno spomni na tisti 19. marec 1944. Sončen dan je bil, pol štirih popoldne. Malo kasneje so nameravali k maši, pravzaprav k molitvi v cerkev, kajti začasni nemški duhovnik ni opravljal vsega mašnega obreda.

Pismo in pogovor z Alojzijo sta dopolnila zgodbo. Tam, na kraju samem.

ALOJZIJA KURNIK

rojena 18. 6. 1927,

Vanetina 12

Takrat se bila stara 17 let, a se vsega dobro spominjam, saj se mi je ta grozen trenutek vtisnil v dušo in vcepil v telo. To je nepozabno.

19. 3. 1944. Sončen dan, pol štirih popoldne. Ob petih popoldne smo nameravali k maši v Cerkevjenjak. Našega duhovnika ni bilo več, iz Lenarta je prihajal nemški vikar.

Popoldne smo nekaj časa stali zunaj, na sprednji strani hiše in gledali v zrak, kako so ga preletavale dolge vrste letal. Eno sem, drugo tja. Bilo je strašno bobnenje. Bilo nas je strah. Videli smo le pike, a

smo razpoznavali, da je nemški lovec obstreljeval ameriška leta. Enomotornik je začel padati na tla, padel je na travnik v Senarski. Najprej smo mislili, da je padel v naš gozd. Nekaj hipov po tistem, ko smo gledali njegovo vrteče padanje na tla in smo na kratko stopili v hišo, se je nad našo hišo znašel ameriški bombnik. Najprej ga je opazil moj brat Franček, ki je bil še zunaj (jeseni je bil 19-leten vpoklican v vojsko, na rusko fronto, in se ni več vrnil). V grozi je zakričal: »Proč od hiše! Ravno zdaj bo padel na našo hišo!«

Komaj je to izgovoril, je na hišo in na nas padla ogromna senca, streslo se je, zabobnelo in naenkrat je bilo vse v ognju. Strašen dim, ogenj prasketanje in pokanje! Kakšnih 30 metrov od zadnje strani hiše. Planili smo reševati živino. Pretreseni, prestrašeni in zgroženi smo se bali pogledati, kaj se je zgodilo. V paniki smo začeli odganjati živino in prazniti hišo ...

Naša hiša je lesena; takrat je še bila pokrita s slamo. Najhitreje, kolikor smo pač mogli, v grozi in strahu, smo začeli reševati živino; premogli smo dve kravi, telico in tri svinje. V strašni naglici smo jih odgnali k sosedom. Tudi hišo smo izpraznili, saj smo bili prepričani, da jo bo zdaj zdaj zajel ogenj.

Kraj strmoglavljenja letala

Začeli so pribajati ljudje. Množice. Od blizu in daleč. Nekateri so nam pomagali. Vse je strmelo in čakalo, kdaj se bo hiša vnela. A se, na srečo, ni!

Upam reči, da je bil pravi čudež, da nismo pogoreli. Vse, kar smo imeli, kar smo lahko prenesli, je bilo zunaj, na trati. Trajalo je kar nekaj časa.

Potem je prišel nemški župan Cerkvjenjaka, Ortsgruppenführer Sutter. Rekel je, da je najhujše mimo in da lahko pospravimo stvari nazaj. Ljudje so nam pomagali seliti stvari nazaj v hišo. Nič ni zmanjkalo.

Ta strašen dogodek smo spremljali mati in šest otrok. Si lahko mislite, kakšne sirote bi bili, če bi nam hiša pogorela? Očeta nismo več imeli, najstarejši brat je že bil v vojski ...

Pred tem letalom je trepetalo mnogo ljudi, saj so ga videli v zraku brez enega krila. Mi nismo videli njegovega padanja, ampak smo ga samo občutili. Eno krilo je padlo v Brengovi v Gradišnikov pašnik. Eden od preživelih, ki je zadnji izskočil, je pristal s padalom kakšnih 200 metrov od ognja na Anželovo posestvo. Kje so pristali preostali trije, ne vem. Takrat so govorili, da jih je bilo v letalu 10. Štirje so se rešili, ostali so umrli. Telesa treh so bila še cela, od treh pa le zoglenele kosti.

Mizar Stanko Mohorič je zbil veliko krsto, v kateri so njihove ostanke odpeljali na pokopališče. Krsto je odpeljal Lovrenc Kozar iz Brengove.

Prižorišče je bilo dva dni zastraženo, ljudje pa so prihajali, vsak dan. Kakšna dva tedna so potem odnašali vse, kar se je dalo, kar bi lahko bilo uporabno. Pol letala so odnesli. Najraje pločevino.

Nazadnje je njegove ostanke devet »formanov« z devetimi velikimi lojtrskimi vozovi odpeljalo v »Türnoš«, v »Cekmaštrovo rüdo«. Kdor tega ni videl, ne bi mogel verjeti, koliko ostane od enega letala! Za odškodnino smo dobili 300 takratnih mark. Nič si nismo mogli kupiti zanje, ker se je dalo kupovati le na karte. 45-ega leta ob zamenjavi denarja marka ni bila več nič vredna. Od odškodnine nismo imeli nič. Škoda pa je bila velika.

Razbitine so uničile ves vinograd. Nič ga ni ostalo. Dolgo je bilo vse razrito. Z živino, z junci so vlekli motorje iz zemlje, tako globoko so se zarili. Vinograd smo naslednje leto obnoviti.

A to ni bilo tako hudo, kot če bi morali zgraditi hišo!

Kurnikova je proti koncu kramljanja, posnel sem ga tudi na magnetofonski trak, stopila v drugi kot kuhinje in prinesla dve aluminijasti pokrovki. »Ti sta iz letalske pločevine!« Predmeta iz tistega časa! Verjetno jih je pri drugih Cerkvjenjačanih in okoličanih še kaj. Še zdaj pa je bilo v Alojzijinem pripovedovanju čutiti veliko olajšanje, da je domačija vzdržala, da je ni zajel ogenj, da so preživeli!

Pismo, pred dobrima dvema letoma namenjeno meni in s tem javnosti, pa je vsebovalo še en podatek in kratek opis. Kurnikova ga ob pogovoru sicer ni omenjala, a je s tistim

»V pismu je vse napisano!« morda mislila tudi na to. Morda bo komu razjasnilo katero od manjkajočih okoliščin nekega drugega dogodka ali vzpodbudilo katerega od raziskovalcev zgodovine.

Maja 1945. Pri sosedu Jakobu Rojsu so nekega večera trčili Nemci in partizani. Okrog desete ure smo bili v postelji, okna so bila odprta, ker je bil soparen večer. Mesec je močno razsvetljeval okolico. Ker sosedova hiša ni daleč od naše, se je v sobo slišalo govorjenje. Naenkrat se je slišal strel. Skočili smo k oknu. Zagledali smo vojaka. Bil je že na našem, padel je kakih 10 metrov od hiše. Slišali smo klice: »Hilfe!«

Nismo upali iz hiše, bili smo čisto tiho, da nas ne bi kdo opazil. Videli pa smo, da sta prišla dva vojaka, ga prijela za noge in ga odvlekla do ceste. O kasnejšem dogajanju ne vem nič.

Dogodek ni povezan z letalom, pač pa s prizoriščem. Ta delček Vanetine je 2. svetovna vojna torej kar dvakrat oplazila. Kruto, tragično ...

»Krstu je odpeljal Lourenc Kozar iz Brengove,« je dejala Alojzija Kurnik. Pot do naslednjih pričevanj je torej vodila najprej nekoliko bolj v dolino, nato pa nekoliko v cenkovški hrib na drugi strani. H Kozarjevima hčerkama, od katerih je bila mlajša še skoraj otrok.

Kurnikova domačija na Vanetini

MARIJA KOZAR

rojena 10. 2. 1929,

Brengova 64

S podstrešja stare hiše, v kateri so živeli med vojno in okoli katere je bil takrat sadovnjak(zdaj stoji ob njej nova hiša), je Marija že pred najinim prihodom prinesla aluminijasto cev, ki je ostala od letala in del kisikove bombe iz letalske opreme. *»To smo shranili, morda je kje še kaj,* « je dejala Marija, ki se tistega dne podrobno spomni.

Že takrat je to bila razmeroma velika kmetija z dobrim gospodarjem, z vinogradom in kletjo, *»vrhom«* na Vanetini. Prav ta *»vrh«* je eden od razlogov, da so Kozarjevi, *»Jürjovi«* po domače, z bombnikom, ki je končal pri sosedih na Vanetini, še močnejše povezani.

Na naš vrh na Vanetini je padel sod za gorivo, mislim, da je bil za gorivo, v glavnem iz stisnjene debele trde gume. Nato so ga razrezali in iz gumijastega dela izrezali podplate za natikače. Pritrčili so usnjene pasove, pa so bili dobri natikači ... Ob tistem pomanjkanju so prišli prav!

Njene spomine na dogodek najbolj poznajo domači, mlada družina. Kako je bilo dogajanje tistega dne in kasneje videti iz Brengove, jugovzhodno, nekoliko nižje ...

Stali smo pred hišo in gledali, kaj se dogaja v zraku. Jaz, mama Matilda in Jože Žižek, ki je takrat živel pri nas (kasneje je odšel v Kanado). Ata Lourenc so bili v vrhu, sestre takrat slučajno ni bilo doma.

Eden od nemških lovcev, tisti, ki je kasneje strmoglavil v Senarski, naj bi ameriškemu bombniku odtrgal krilo. Gledali smo to letalo, ki je padlo in se je zarilo v zemljo. Pilot lovca naj bi izskočil kakšnih 20 metrov nad zemljo – brez padala – in se prav tako zaril v njivo.

Naenkrat zagledamo v zraku pred hišo štirimotornik!

»Povem vam, tako smo tekli, dirjali, bali smo se, da bo padel na nas. Letalo ni več imelo krila. Tekli smo proč od hiše, Potem je tresnilo. Padlo je nekoliko višje!

Sosed, Jakob Fekonja, ki je pritekel do nas, in Pepek, Jože Žižek, sta tekla k padalcu, ki je izskočil malo prej in se je zapletel v drevo na drugi strani njive; nekako se je spustil na tla. Pomislite: Pilot se je najprej počesal!

Medtem so se zaslišale močne eksplozije. Naboji za strojnico so samo drdrali, prasketali.

Ata so prišli z vrba, dol, k hiši, nato so prišel z občine Sutter in dva žandarja. Pritekli so peš, naravnost...

Pilota so odpeljali. Peljali so ga mimo nas. Še pomahal nam je z rokavicami.

Ata so vsem ponudili cigarete. Vsi so kadili, da padalec ne bi mislil, da je cigareta zastrupljena. Tukaj so dobro ravnali z njim. Pri »Pekovci«, v gostilni Podgoršek (prej je bila tam tudi pekarna, zdaj je zadruga) so mu dali jesti. Žandarmerijska postaja, tja so ga peljali, je bila v zgornjem delu Tušakove biše v središču Cerkenjaka. Mislim da so zajeli vse padalce. Mi smo videli samo tega.

Razbitine na Vanetini so zastražili, nihče ni smel zraven! Ata so bili prvi na kraju dogodka. Nato so z vseh koncev prihajali ljudje.

Letalo je bilo raztresčeno na Kurnikovem, rep je bil v klancu pri Anželovih. Tam je bila takrat še češnja.

Ko smo prišli gor, grozen pogled, vse polomljeno, ti reveži pa notri!

V repu letala, tega ni zajel ogenj, so našli padalo. Dariki, stara je bila okrog dve leti, ko je bila pri nas, so kasneje iz tega naredili kapo. Moški so imeli srajce. Toliko je bilo tega padala.

Pri pilotu so našli še zemljevide. Stvari so zbrali pri nas, na mizi v kuhinji, tudi pištole letalcev.

V Marijinih rokah se naenkrat znajde del verižice, ki jo je prinesel eden od vnukov, morda vnukinja. Zatopljen v vsebino pripovedi in beleženje tega nisem opazil.

»To je še od enega pilota! To je samo delček. Mi otroci tega nismo tako skrbno branili!«

V njeni dlani je ležal del verižice, najverjetneje tiste s ploščice z vojakovimi podatki, ki so jih nosili okoli vratu.

Eden je imel pri sebi štiriperesno deteljo. Še svežo. Največ teh stvari je ostalo pri Sutterjevi spremlevalki Kristlci ...tako so jo vsi imenovali.

V razbitinah se je še vse žgalo, vse je tlelo. In smrdelo. Eksplozije pa so prenehale prvi dan. Naokoli so ležali tulji od nabojev, pa nabojniki za letalski mitraljez in podobno. Velikih letalskih bomb ni bilo. Te so najbrž odvrgli prej. Hvala Bogu, sicer bi eksplodirale tukaj!

Nekaj dni, morda celo tri dni kasneje, ko so trupla polagali v veliko leseno krsto, je ena od najstarejših prisotnih, »Frčalečka«, rekla: »Bili so krščeni, molimo!« In smo molili rožni venec. Sosedje, Mohorjevi z otroki, mi, tudi sestra Veronika in drugi ljudje, precej nas je bilo! Kakšnih 15 do 20 ljudi. Je pomagalo ali ne, mi smo pač molili, « pravi Marija.

In ljudje so odnašali dele letalskih razbitin. Dokler ni bila preiskava končana, dokler niso odpeljali trupel, se ni smelo zraven, potem pa so ljudje odnesli, kar se je dalo. Če ne oni, bi jih odnesli Nemci. Takrat se ni dalo nikjer dobiti pločevine. Vse je bilo dobrodošlo. Pri nas doma je bilo še dolgo precej ostankov, tudi jeklene vrvi, pa smo jih z leti zavrgli.

Mozaik spominov se zлага. S pripovedovanjem očitvidcev kar sam od sebe; slika postaja popolnejša. Kaj bo povedala Marijina starejša sestra?

VERONIKA FIRBAS, roj. KOZAR

rojena 5. 1. 1921,

Cenkova 6

»Šla sem od šivilje v Kraljevcib. Lovrec se je pisala, Voglarjeva Fanika. Ne vem več točno, kaj mi je šivala. Bila sem na probi ... Stopala sem po cesti mimo »Kopra« proti pokopališču. Videla sem letala. Mnogo letal.

Lovci so obletaval to veliko letalo kot da bi vrane preganjale jastreba. Eden je letel od spodaj navzgor, drugi spet od zgoraj navzdol in pod njega. Pa od strani.

Naenkrat je eden od lovcev začel strmo padati. Padel je bombniku na krilo. In takrat je začel bombnik nekontrolirano leteti in se obračati, vrtinčiti, sukati. Iz letala so začeli skakati padalci. Zadnji je izskočil nad Trojnerjem in se je obesil za Mohorjevo drevo. Naš ata so mu še dali cigaret, ko so ga vodili v Cerkvenjak.

Jaz sem videla le, da je letalo padlo in da se je močno pokadilo.

Prvi dan ni smel nihče zraven. Bilo je prenevarno. Nihče ni smel čisto zraven. Tulci od nabojev so zaradi eksplozij ležali tudi po našem vinogradu. Ko smo smeli iti na kraj padca, smo šli gledat.

Gumijasti sod je vrglo pred vhod v našo klet. Še zdaj imamo vrh tam, zraven Kurnikovih. Glavni pilot je ležal vznak. Bil je zoglenel, črn. Nič se ni dalo prepoznati. Tri trupla so bila brez rok, brez nog. Tudi brez glave. Samo trupi. Dva, ki sta bila v repu letala, sta bila lepa, bela, nagnjena drug na drugega. Bila sta cela, oblečena, le skozi škornje so molele kosti. Bil je grozen pogled.

Mohoričev Stanko je zbil veliko škatlo, krsto. Vsa trupla in kose so položili vanjo. »Frčalekova«, Ana Rojs, doma nedaleč proč, druga, tretja hiša, je rekla naši mami: »Matilda, ljudi dajejo v trugo, molimo!«

Naš ata so jih potem z junci z »garčjakom«, malim lojtrnim vozom, peljali na pokopališče. Ko so jih pokopavali, je pokopališče nizko preletelo letalo. Prestrašili so se; niso vedeli, čigavo je bilo letalo. Pogreb je bil nekaj dni po nesreči. Grob je bil zraven našega. Poleg stare mrtvašnice, kejer je zdaj fontana.

Kasneje, po osvoboditvi, je Rdeči križ njihove posmrtné ostanke odpeljal.

Ko sem sadila rože na naš grob, sem jih zasadila tudi njim: »Ubogi ste, vam ne bo nihče posadil rož!«. Pa sem jih jaz. Pa tega nismo smeli! Morala sem malo pogledati naokrog, da me ni kdo videl. Lahko bi bila kaznovana. Bila je še vojna.«

Prizadetost in ganjenost v besedah. Po več kot šestih desetletjih! Strašni prizori smrti in razdejanja so še vedno živi. Očividci še sočustvujejo z mrtvimi. Z raztelesenimi, raztrganimi trupli. V podzavesti zanesljivo z vsemi žrtvami vojne, tudi s tistimi, ki so umirali od njihovih bomb ...

»Anželovi otroci, »Mohorjevi«, pisala sta se Janez in Terezija Anžel, so zaradi pritiska popadali po tleh, po travi. Rep letala je bil kakšna dva metra od Anželove hiše, zdaj Purgajeve. Hiša, ki je bila pokrita s slamo, pa se ni vžgala. Sreča, da letalo ni zadelo nobene hiše!

Kako se je skadilo! Črn, črn dim! Grozno je bilo gledati trupla. Eden je imel pri sebi štiriperesno deteljo, odtrgano tisti dan. Njihove osebne stvari naj bi v glavnem zbrala Kristel, domačini smo ji rekli Kristlca, Avstrijka. Ves čas se je držala Sutterja.

Iz tistega padala so imeli vsi moški po Vanetini sešite srajce. Darika, Vrbančičeva, ki je zdaj v Ljubljani, je dobila iz tistega padala kapo ...

Taka tkanina! Bela, dalo se jo je prekuhavati!

Kreftov naj bi padalo potegnil ven. Vlekli so, vlekli ... Bilo je pri tistih dveh v repu letal. Padala pri drugih truplih so zgorela ...»

Med pogovorom z Veroniko, ki se je v zbrani pripovedi - prisotni so bili tudi »ta mladi«-popolnoma vživela v tiste dni, zlasti v človeško tragedijo umrlih letalcev, je mož Janez za nekaj časa izginil in se vrnil. Skrivnostno muzajoč. Ko sem med pogovorom, z Marjanom sva mu zavzeto sledila, to opazil, je proti nama iztegnil dlani: »To pa je del letalskega radia! Žižkov Pepel je iz njegovih delov nekako sestavil sprejemnik, na katerem smo lahko poslušali program ...« V razprti dlani je ležal delček v velikosti pol cigarete, ki ga ob pomanjkanju znanja elektrotehnike ali elektronike sicer ne znam uvrstiti na pravo mesto med sestavine radia, a je v meni vzbudil presenečenje in spoštovanje novega »odkritja«. Zbirka predmetov, ki so ostali od letalske opreme, se vendarle množil!

Potem pot v Cogetince, mimo pokopališča in »Kopra«, kjer je dogodke v zraku zagledala Veronika, k Žmavčevim.

STANKO ŽMAVC

rojen 18. 9. 1929,

Cogetinci 76

»Star sem bil 15 let. Nemške okupacijske oblasti so me, tako kot druge, vključili v Hitlerjugend. In tisti dan, v nedeljo, smo imeli »Dienst«, eno od oblik izobraževanja, na katerih smo se zbirali pred zgradbo »Občine Kirchberg«. Imel sem funkcijo vodje. Ker je bila vojna, smo tudi tistega dni pričakovali prelet letal ali kakšen podoben dogodek. Popoldne smo mladi radovedno opazovali zavezniška letala, ki so vsak dan brumela nad nami in letela v Avstrijo, Nemčijo, odvrгла bombe in se nato vračala v zavezniška oporišča.

Opazil sem, da se nam bliža skupina štirimotornih bombnikov B-24 ali B-29, ki so se vračali z bombardiranja - verjetno Dunaja. Vračali so se preko Gradca. Mi smo jih opazili približno nad Šentiljem.

Skupine letal so bile včasih večje včasih manjše, običajno od 150 do 250 letal. Ko so bila na dosegu oči, so me opozorili. »Vodja, poglej!«

Skupina bombnikov je iz smeri Gradca letela proti Mariboru, mariborska protiletska obramba jih je s »flaki« ostro obstreljevala, zato je bila skupina letal prisiljena spremeniti smer in se umakniti Mariboru. Zavila je na desno, proti Pohorju oziroma Koroški. Eno od letal je zaostajalo. Po naši oceni 80 ali še več metrov, sklepali smo, da je že bilo poškodovano. Naša voditeljica, pisala se je Kristel Koritnik, bila je s Koroške in znala je slovensko, me je vprašala, če bi si želel malo bližje ogledati dogajanje. Prinesla mi je velik vojaški daljnogled. Videl sem, da je letalo res poškodovano. Hitro sta priletela dva nemška Messerschmidta in , kot se dogaja v neizprosni boju za obstanek, napadla to letalo vsaka s svoje strani. Desnemu je uspelo streljati ravno ob motor bombnika. Ta se je potem delno vnel. Letalo je tako izgubilo ravnotežje. Odpadel je del krila pri motorju. Letalo ni več bilo stabilno in je začelo krožiti v smeri Jarenine in Lenarta, proti nam. Takrat se je zgodilo, da je krilo odpadlo. Bombnik je zanašalo vedno bolj levo, v smer Vanetine, kjer je tudi padlo. Po daljnogledu se mi je zdelo, da bo letalo zgrmelo naravnost na občinsko zgradbo.

V zraku sem videl štiri padala. Eden od letalcev je padel v Brengovi, ta je izskočil zadnji, na višini kakšnih 600 metrov. Na zemlji je pristal skoraj prej kot samo letalo. Eden je padel v Čagoni, eden v spodnjem delu Stanetincev. Četrty je pristal v Stanetincih pri domačiji Ivana Sevrca, na njivi. Bil sem tam z družino mladih. »Zajeli« smo padalca, pravzaprav se je prostovoljno predal cerkvenjaškima žandarjema Ivanu Molanu in vanetinškemu domačinu Merklinu. Spremljali smo ga na žandarmerijsko postajo.

Moj oče in sosed sta bila pomožna žandarja, takoj sta morala v zaščito mesta doskoka. Pretresen pilot, ki se je uspel rešiti s padalom, je stegoval roko proti kraju padca in ponavljal: »Tam sem bil jaz!« Delil nam je čokolado in bombone, žvečilne gumije, ki jih do takrat nismo poznali.

Iz letala, ki je padlo, se je valil močen dim, slišati je bilo tudi močne eksplozije.

Mi smo bili pri padalcih ...

Vse so privedli na žandarmerijsko postajo. Enega za drugim, in jih priprli. Takrat me je poklical eden od takratnih cerkvenjaških učiteljev, Edo Pajek. Poročen je bil z Dragico Podgoršek, gostilničarko. Le on je znal nekoliko angleško. Kot tolmač se je začel pogovarjati z njimi. Poslal me je v gostilno, naj prinesem liter vina. V prostor, kjer je bila posadka letala, me niso pustili, vino sem izročil pri vratih. Onemogle letalce so delno pokrepčali. Kakšno uro kasneje so se pripeljali trije zaprti kamioni gestapa iz ptujskega okraja, kamor smo takrat spadali. Naložili so jih in odpeljali. Verjetno so jih odpeljali v taborišča za vojne ujetnike.

Izmed 10 članov posadke jih je šest ostalo v letalo. Ti so bili pokopani na pokopališču v Cerkenjaku, kjer pa ni bilo pravega reda. Šele ko je mednarodni Rdeči križ zahteval podatke, kje so pokopani, so uredili oznake.

Ostanke letala so odpeljali v Türnoš.

Pokopane sta obiskovali tudi dve naši učiteljici, Nemka iz Koblenza, pisala se je Kobler in Marija Štumpf. Obe sta najmanj vsak drugi dan prinašali sveže rože. Žandarji so imeli nalogo odkriti, kdo je to počel, a niso odkrili.

Spet smo bili na shodu mladine. Pome so prišli, ker sem znal kar dobro nemško. Poslali so me na Vanetino, kjer sem pomagal kot tolmač pri delu komisije nemškega vojnega letalstva iz Gradca. Eden od njih, major Luftwaffe, nas je fotografiral pri razbitinah. Fotografija bi še morala nekje biti ...

Letalo je imelo velike žaloge orožja, raznoraznih bomb, celo fosforne bombe.

Prišla je tudi ekipa iz Flugmotorwerke, kasnejšega TAM-a, v azbestnih oblekah.

Kljub temu da je letalo še gorelo oz. tlelo, so skušali najti kaj uporabnega, verjetno načrte ameriških letalskih akcij oziroma bombardiranja.

Pripovedi živih prič, očitidcev dogajanja v zraku, padca letala in dogajanja po njem, se skoraj v celoti skladajo. Vsako je opisano z lastnega zornega kota; na nekatera so vplivala tudi kasnejša spoznanja in vedenja. Nekateri podatki se ponavljajo, nekateri se pojavljajo na novo. Prav zaradi tega ostajajo zapisani tako, kot so bili izrečeni. Sestavljajo mozaik tiste življenjske, človeške intimne strani, ki se je zgodovinarji ne dotikajo. Slika je z njimi popolnejša.

Razčiščen je tudi dvom, ali je letalo treščilo na travnik ali na njivo. Glavnina tistih, ki so si ogledali prizorišče na Vanetini, je govorila o njivi. Tudi Stanko Žmavc je na neposredno postavljeno vprašanje, ali je bil vinograd ali njiva, odgovoril, da se je njemu zdelo bolj podobno njivi kot vinogradu.

Vinograd, na katerega se je zrušil ameriški bombnik, je obsegal vsega 4 are. Razbitine so ga v celoti prekrile in zravnale s prstjo. Letalski deli so se zarili globoko vanjo. Eksplozije in ogenj, detonacije streliva so pustile le ožganine in pepel. Vinograd je bil razdejan do neprepoznavnosti!

Očividcev dogodka je še več. Tudi delov letala bi se še kaj našlo. Morda bodo nekateri, ki so še pri dobrem spominu, svoje spomine zapisali ali kakor koli posredovali in še dopolnili zgodbo. Resnično zgodbo. Eno od mnogih, a za Cerkvenjak pomembnih.

Zavezniška bombardiranja Maribora v letih 1944 in 1945 so razlog, da sem spomine očividcev kot Cerkvenjačan zapisal. Hiša, v kateri sta v Mariboru ob kolodvoru živela moja stara starša, je bila namreč porušena prav v najhujšem valu zavezniških napadov na Maribor med 7. januarjem 1944 in 12. aprilom 1945. Datuma ne vem; ob številnih pripovedovanjih, rojen sem šest let po vojni, sem bil premlad, da bi si ga zapomnil. Prav zato pa me je že v mladosti, kot tudi zdaj, »vanetinška zgodba« vznemirjala kot posredno prizadetega.

SUMMARY:

**IT WAS AN EARBREAKING THUNDERING AND SHAKING, CHILDREN
FELL ON THE GROUND. SMOKE, FLAMES AND EXPLOSION;
TERRIFYING IMAGES OF THE DEAD**

The downfall of the aircraft at the place Vanetina on the 19th of March 1944 left remarkable traces in the lives of the people of Cerkvenjak and the locals. It had a huge influence on their way of thinking and perception of history. Those, who are confronted with such facts through story-telling or by the author of this chapter Edvard Pukšič and especially by eyewitnesses, who saw the downfall of the aircraft with their own eyes, will remember this event for their whole life. The war hit immediately and suddenly on this distanced country, which has never been touched by fear before that day. Irritation and compassion over the destiny of the

aircraft members, the dead, especially formless charred bodies, prevailed over the fact, that the allies bombed Maribor, the city itself and its inhabitants. Franc Pershak, born in the year 1934, watched the drama in the sky in the company of the youth in the place called Spodnji Ivanjci and stamped it into his mind.

Alojzija Kurnik, born in the year 1927, thinks it was a miracle that the whole house stayed untouched and, what is more, the whole family survived. Also both sisters Marija Kozar, born in the year 1929, and Veronika Firbas, born in the year 1921, remember those who survived and those who were buried, the prayers for the dead, the destiny of the wreck and the equipments of the aircraft. The locals took everything what was useful. Some of the found objects are kept even nowadays. Stanko Zmavc, born in the year 1929, who kept the battle and the downfall of the aircraft in sight as one of the members of the youth, which was organized by the German occupiers. The woman leader of Hitlerjugend gave him a binocular to percept all the small details. He committed them to his memory.

KAZALO VSEBINE

Marjan Žmavc ZAVEZNIŠKIM LETALCEM	4
Mag. Marjan Toš ORIS NEMŠKE OKUPACIJE IN RAZMER V LETIH 1941-1945	5
Mag. Ciril Paluc AMERIŠKI LETALCI V CERKVENJAŠKI ZGODOVINI	23
Marjan Žmavc USODNI POLET DONALDA S. MORRISONA IN ČLANOV POSADKE B-24	41
Edvard Pukšič ZABOBNELO JE IN SE ZATRESLO, OTROCI SO POPADALI PO TLEH. DIM, OGENJ IN EKSPLOZIJE, GROZLJIVE PODOBE MRTVIH	48

Uredil
Marjan Žmavc

Izdal
Slovenskogoriški forum
Cerkvenjak

Lektoriral
Dr. Bernard Rajh

Jezikovni pregled
Suzana Logar Glavičič, prof.

Prevodi v angleščino
Petra Novak, prof.

Računalniško oblikovanje
Andrej Kociper

Fotografije
Fotoarhiv posameznikov

Tisk
M. A. M. d.o.o. Celje

Likovna podoba
Mirko Žmavc, prof.

*

2005

